

NOAH E. COTSEN LIBRARY OF
YIDDISH CHILDREN'S LITERATURE

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 05991

MOSHEH MONTEFYORE

Mendel Osherowitch

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מ. אַשער־אָוויטש

משה מאַנשע פּיאָרע

(1885—1784)

די לעבנס-געשיכטע פון אַ יידן
מיט אַ וואַרעם האַרץ

אילוסטראַציעס פון וויל. וואַכטל

M. CANTOR
290 INKSTER BLVD.
WINNIPEG, : MANITOBA.

אַרויסגעגעבן פון

פּאַרלאַג קינדער-רינג

ביי דעם בילדונגס-קאָמיטעט פון אַרבעטער-רינג

ניו-יאָרק, נ. י.

175 איסט בראַדוויי

קינדער-רינג-ביבליאטעק

מישה מאַנטעפיאַרע

פון

מ. אַשעראָוויטש

אילוסטרירט פון

וויל. וואַכטל

Copyright 1941

by

FARLAG KINDER RING

of the

EDUCATIONAL COMMITTEE OF
THE WORKMEN'S CIRCLE

New York, N. Y.

Printed in U. S. A.

א פארטרעט אויף דער וואַנט

מיט א סך יארן צוריק, ווען די טאטעס און זיידעס פון היינט זיינען נאך אליין קליינע קינדער געווען, האָט מען כמעט אין יעדער יידישער שטוב געקענט זען, ווי אויף דער סאַמע שפיגלוואַנט הענגט אַ גרויסער פארטרעט פון אַן אַלמן מאַן מיט אַ באַרד און אויפן קאַפּ טראַגט ער עפעס אזאַ מאַדנע הימעלע מיט אַ קומטאַס, וואָס מע זעט ניט קיין אַנדער יידן טראַגן אזוינס אויפן קאַפּ — אַ הימעלע, וואָס אַז מע וויל, קען מען זאָגן, אַז ס'איז יאָ אַ יאָר-מעלקע, און אַז מע וויל, קען מען זאָגן, אַז ס'איז ניט קיין יאָר-מעלקע.

אין די פאַרוואַרפנסטע שטעטלעך פון די אַלע לענדער, וואו יידן זיינען צעזויט און צעשפרייט, איז דער פארטרעט פון יענעם אַלמן מאַן מיט דער באַרד געהאַנגען אויף די ווענט פון קליינע שטיבעלעך, וואו די אַרעמקייט איז געווען גרויס; זיין פנים, וואָס האָט אויסגעדריקט אַ סך פעסמקייט און אויך אַ סך זאַרג, איז אַלעמען געווען באַקאַנט, און ניט איין מאַל האָט אַ יידיש קינד זיך אויף יענעם פארטרעט פאַרקוקט, און ווענדנדיק זיך צום טאַטן, אָדער צו דער מאַמען, האָט דאָס קינד געפרעגט:

— אַיַז, דאָס איז מיין זיידע?

— ניין, קינד. — האָט מען אים געענטפערט. — דאָס איז ניט דיין זיידע; דאָס איז רבי משה מאַנטיפיאָר.

אזוי האָט מען אין יענע שטעטלעך זיין נאָמען אַרויסגערעדט; ניט סער מאַזעס מאַנטעפיאַרע, ווי מען האָט אים גערופן אין ענג-לאַנד, וואו זיין היים איז געווען, נאָר רבי משה מאַנטיפיאָר.

מיט ליבשאַפט און אַכטונג האָבן יידן אומעטום זיין נאָמען אויף די ליפן אַרויסגעבראַכט. כאַטש ניט אַלע האָבן געוואוסט,

פון וואָנען ער שטאַמט, וואו ער וואוינט און אין וואָס ס'ליגט זיין כוח, זיינען זיי אַבער דאָך געווען זיכער, אז וואו ער זאל זיך ניט געפינען, האלט ער אָן אויג אויף אַלין, וואָס עס טרעפט זיך נאָר מיט יידן אין יעדער לאַנד באַזונדער. און אז ווי ס'וועט נאָר ערגעץ געשען עפעס אָן אומגליק און מ'וועט דאַרפן ראַטעווען, וועט ער, דער גוטער משה מאַנטעפיאַרע, וואָס זיין פאַרטרעט הענגט אויף דער וואַנט, גלייך קומען אַהין. אין וואָס פאַר אַ טיר מע וועט נאָר דאַרפן אַנקלאַפן, וועט ער אַנקלאַפן, צו וועמען מע וועט נאָר דאַרפן גיין, וועט ער גיין; אפילו ביים קיסר אַליין וועט ער אָנג-שפאַרן, און אומעטום וועט מען אים אויפנעמען מיט גרויס כבוד און מע וועט זיך צוהערן צו דעם, וואָס ער זאָגט.

די יידן אויף דער גאַנצער וועלט האָבן דעמאָלט איבערגע-לעבט זייער שווערע צייטן. אין אַ סך לענדער האָט מען זיי פאַר-פאַלגט און געיאָגט. אפילו דאַרט, וואו מען האָט זיי ניט פאַר-פאַלגט, האָט מען אויף זיי ניט געקוקט ווי אויף גלייכע.

יידן האָבן אומעטום געמוזט אַנפירן אַ שווערן קאַמף פאַר גלייכע רעכט. צווישן די, וואָס האָבן אין יענער צייט אַנגעפירט דעם קאַמף צו קריגן גלייכע רעכט פאַר יידן, איז געווען משה מאַנטעפיאַרע. ער האָט אויף זיך גענומען די פליכט צו פאַרטרעטן די יידן ניט נאָר אין איין לאַנד, נאָר אין די אַלע לענדער, וואו זיי זיינען צעזויט און צעשפרייט. געטאָן האָט ער זיין אַרבעט אַזוי, אז אפילו די רעגירונגען פון יענע לענדער, וואו מען האָט זיך מיט יידן אין גאַנצן ניט גערעכנט און זיי באַהאַנדלט ווי די נידע-ריקסטע צווישן די נידעריקע, האָבן אים אויפגענומען מיט גרויס כבוד און זיך גוט צוגעהערט צו זיינע רייד.

אין וואָס זשע איז געלעגן זיין כוח?

דאָס וועלן מיר זען אין די ווייטערדיקע קאַפיטלען.

פון א לויטערן קוואַל

געבארן געוואָרן איז משה מאַנטעפיאַרע אינעם יאָר 1784, אין דעם טאָג פון דעם 24טן אָקטאָבער. געשטאַמט האָט ער פון אַן אַנגעזעענער שפּאַניש-ייִדישער משפּחה, וואָס האָט זיך באַזעצט אין איטאַליע נאָך אינעם זיבעצנטן יאָרהונדערט, ווען די לאַגע פון די יידן איז דאָרט געווען גאַרניט שלעכט.

זיין זיידע, משה חיים מאַנטעפיאַרע, ניט קיין פאַרמעגלעכער און זייער אַן ערלעכער געשעפטסמאַן, האָט זיך אינעם יאָר 1744 אַריבערגעצויגן פון איטאַליע קיין ענגלאַנד. ער האָט זיך באַזעצט אין לאַנדאָן און דאָרטן האָט זיין הויזגעזינט זיך צעוואַקסן זייער גרויס.

זיין פאָטער, יוסף אליהו מאַנטעפיאַרע, איז געווען איינער פון זיבעצן קינדער אין דעם גרויסן הויזגעזינט. אינעם יאָר 1783 האָט ער חתונה געהאַט מיט רחל לאַמבראַז. זי האָט אויך גע-שטאַמט פון זייער אַ פיינער שפּאַניש-ייִדישער משפּחה. מיט אַ יאָר שפּעטער, אין 1784, ווען דאָס יונגע פאַרפאַלק האָט געמאַכט אַ ריזע קיין איטאַליע און זיך אָפּגעשטעלט אין דער שטאָט לענהאַרן, האָט רחל געבארן אַ זון. מען האָט אים אַ נאַמען געגעבן משה. ווען דאָס פאַרפאַלק האָט זיך אומגעקערט צוריק קיין לאַנדאָן, האָט די גאַנצע משפּחה מאַנטעפיאַרע זיך געפרייט מיט דעם ניין-געבאָרענעם קינד.

אינעם לויף פון יאָרן האָט די פאַמיליע פון יוסף אליהו מאַנטעפיאַרע זיך שטאַרק צעוואַקסן. עס זיינען צוגעקומען נאָך זיבן קינדער — צוויי זין און פינף טעכטער. די געשעפטן זיינען גע-גאַנגען גוט. אַ נאַמען האָט מען אויך געהאַט אַ גוטן, ווייל אַלע האָבן געוואוסט, אַז אויפן וואָרט פון אַ מאַנטעפיאַרע קען מען

מויערן אוועקשטעלן. און ווען די קינדער זיינען אויסגעוואקסן און זיינען גרויס געווארן, האָט מען מיט זיי פיינע שידוכים געמאַן און זיך דורך דעם פארבונדן מיט נאָך אַנדערע זייער אַנגעזעענע יידישע משפחות אין לאַנדאָן. און דעם בעסטן שידוך האָט מען געמאַן מיטן עלטסטן זון, מיט משהן. קיין בעסערן שידוך פאַר אים האָבן זיינע עלטערן זיך גאַרניט געקענט ווינטשן.

משה האָט חתונה געהאַט מיט יהודית קאהען, די טאָכטער פון דעם דעמאָלט באַרימטן לעווי באַרנעט קאהען, און דורך דעם איז ער געוואָרן אַ שוואַגער פון דעם גרויסן לאַנדאָנער יידישן באַנקיר נתן מאיר ראָטשילד. משה איז דעמאָלט אַלט געווען אַכט און צוואַנציק יאָר און יהודית איז געווען מיט אַ קנאַפּ יאָר עלטער פון אים, אָבער זיי האָבן זיך ביידע זייער ליב געהאַט.

יהודית האָט ניט געשטאַמט פון קיין שפּאַניש - יידישער משפּחה, נאָר פון אַ דייטשיש-יידישער, און אין יענע צייטן איז אַ שידוך צווישן אַזעלכע צוויי יידישע משפחות געווען אַ זעלטן-קייט; אין אייניקע קרייזן האָט מען דאַרויף געקוקט קרום, ווייל מען האָט געהאַלטן, אַז די יידן, וואָס רופן זיך געוויינלעך ספרדים (ספּאַרדים — שפּאַנישע) און די יידן, וואָס רופן זיך אַשכּנזים (אַשקענאַזים — דייטשישע), זיינען אין גרונט פאַרשידן איינע פון די אַנדערע אין כאַראַקטער און אויך אין באַנעמונג. דערפאַר האָבן זיך געפונען אַזעלכע, וואָס האָבן געמיינט, אַז משה מאַנטע-פּיאַרע און יהודית קאהען וועלן אַוודאי ניט זיין גליקלעך אַלס מאַן און ווייב. אָבער שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די, וואָס האָבן אַזוי געקלערט, האָבן ניט געמראָפּן. אין די אַלע יאָרן, וואָס משה און יהודית האָבן געלעבט אין איינעם, זיינען זיי געווען אַ מוס-טער פון געטרייע און איבערגעגעבענע מאַן און ווייב און זיי האָבן זיך אַזוי שטאַרק ליב געהאַט און אַזוי הויך געשעצט איינע די אַנדערע, אַז אַלע האָבן זיי מקנא געווען דאַרויף. ס'איז שווער געווען צו געפינען נאָך אַזאַ פאַרפאַלק, וואָס זאַל פירן אַזאַ שיין

לעבן ווי משה און יהודית מאַנטעפיאַרע האָבן געפירט אין די
אַלע פּופציק יאָר, וואָס זיי זיינען געווען מאַן און ווייב.

פון קליינערהייט אָן האָט משה מאַנטעפיאַרע אַרויסגעוויזן
פּעאיקייטן אין אַלץ, צו וואָס ער האָט זיך נאָר גענומען. צו דעם
איז ער נאָך געווען זייער פלייסיק אויך; ער האָט ניט ליב געהאַט
צו טאָן זאַכן אַבי אַפצוקומען; ער האָט אין אַלץ געמוזט אַרייַן-
לייגן זיין גאַנצע ענערגיע; ער האָט אַלץ געוואָלט וויסן און פאַר-
שטיין ריכטיק און גרינטלעך. דאָס האָט אים שפּעטער, ווען ער
איז געוואָרן עלטער, אַ סך אַרויסגעהאַלפן זיך צו דערשלאָגן צו
אַ הויכן שטאַנד אין לעבן און האָבן גרויס דערפאַלג אַלס געשעפטס-
מאַן. פונקט ווי זיין פאַטער און אויך זיין זיידע, האָט ער געהאַט
אַ נאַמען פון אַן ערלעכן געשעפטסמאַן, וואָס האַלט וואַרט. און
אַזוי ווי ער האָט דערצו נאָך געהאַט זייער גוטע פאַרכינדונגען
אויך און האָט זיך אָנגעקערט מיט די רייכסטע און אָנגעזעענסטע
יידישע משפּחות אין לאַנדאָן, איז אים געגאַנגען גוט אין די אַלע
געשעפטן, וואָס ער האָט געפירט. ווען ער איז נאָך געווען אַ
יונגערמאַן, איז ער שוין געווען זייער אַ רייכער מענטש.

ער איז אַבער ניט געווען פון די, וואָס האָבן ליב געלט און
ביי וועמען דאָס געלט איז אַלץ אין דער וועלט. זיין גרויסע רייכ-
קייט האָט אים ניט פאַרפירט אויף אַזעלכע וועגן, אַז ער זאָל ניט
וועלן וויסן, ווי אַזוי עס לעבן די אַרעמע; עס האָט אים אויך ניט
אָפגעריסן פון זיין פאַלק. ווען ער האָט געזען, אַז די גרויסע גע-
שעפטן, וואָס ער פירט, נעמען ביי אים צו אַזוי פיל צייט, אַז
ער קען זיך ניט אָפגעבן מיט קיין געזעלשאַפּטלעכע זאַכן, האָט
ער אָנגעהויבן זוכן מיטלען, ווי אַזוי זיך איינצואַרדענען אַזוי, אַז
ער זאָל קענען לעבן ניט נאָר פאַר זיך, נאָר אויך פאַר אַנדערע.
ווען ער איז אַלט געוואָרן פּערציק יאָר, האָט ער באַשלאָסן זיך
צוריקצוציען פון יענע געשעפטן, וואָס האָבן ביי אים צו פיל צייט
צוגענומען. ער איז אין גאַנצן אַוועק פון דער לאַנדאָנער בירזע
(סמאַק עקסטשעינדזש), וואו ער האָט פריער אַ גרויסע ראַלע גע-

שפילט און א סך געלט געמאכט; ער האט דארט מער ניט געוואלט זיין; ער איז געבליבן בלויז ביי א פאר פון די פירמעס, מיט וועל-
כע ער איז געווען פארבונדן אלס געשעפטסמאן, כדי ניט צו פאר-
לירן דעם איינקונפט, וואס עס קומט אריין אויף זיין חלק. נאך דעם
ווי ער האט אלץ איינגעארדנט אזוי, אז ער זאל האבן גענוג צייט
פאר אנדערע, האט ער די גאנצע פרייע צייט זיינע אוועקגעגעבן
פאר געזעלשאפטלעכע ארבעט, און אין דעם האט ער אריינגע-
לייגט נאך מער ענערגיע, נאך מער פליסיקייט, ווי אין די זאכן,
וואס ער האט געמאן פאר זיך און פאר זיין פאמיליע. די אר-
בעט פאר אנדערע איז אים געווען ליבער, ווי די ארבעט פאר
זיך.

אין דער הייד און אין דער נידער

אין יענע צייטן האבן זיך אין גאנץ ענגלאנד געפונען ניט מער, ווי דרייסיק טויזנט יידן, און פון זיי האבן צוואנציק טויזנט געוואוינט אין לאנדאן.

געלעבט האט זיך דעמאלט די יידן אין ענגלאנד גארניט שלעכט. די מערסטע פון זיי האבן זיך אָפּגעגעבן מיט האַנדל און עס זיינען צווישן זיי געווען אַ סך רייכע לייט. אויך גאר גרויסע גבירים האָט מען צווישן זיי געקאָנט געפינען. אַזעלכע, וואָס האָבן געשפּילט זייער אָן אַנגעזעענע ראָלע אינעם האַנדל פון דעם לאַנד און געהאַט פאַרבינדונגען מיט די גרעסטע לייט אין די גאר הויכע פענצטער. אפילו אין קיניגלעכן הויף האָבן זיי אַנגעשפּאַרט און מען האָט זיי דאַרט אויפגענומען זייער פּיין און זיי אָפּגעגעבן כבוד. צווישן די, וואָס האָבן דערגרייכט אַזאַ הויכן שטאַנד, איז אויך געווען משה מאַנטעפיאַרע. ער און זיין ווייב יהודית זיינען געווען צווישן די געסט, וואָס מען פלעגט איינלאַדן אין קיניג-לעכן הויף.

אַבער כאַטש עס איז שוין קיין ניין ניט געווען, אַז אַ ייד אין לאַנדאָן זאַל דערגרייכן אַזאַ הויכן שטאַנד, האָבן די יידן אין ענגלאַנד דאָך ניט געהאַט קיין גלייכע רעכט מיט די אַנדערע בירגער פון לאַנד.

די יידן אין ענגלאַנד האָבן ניט געהאַט קיין רעכט צו קויפן לאַנד. זיי האָבן אויך ניט געהאַט קיין רעכט זיך צו לערנען אין די אוניווערסיטעטן; ניט געמאַרט זיין קיין אַדוואָקאַטן (לאַיערס) און אויך ניט קיין מיטגלידער אין פאַרלאַמענט.

אַזעלכע געזעצן קעגן יידן זיינען דעמאלט געווען איינגעפירט אין ענגלאַנד.

עס איז אמת, אַז אַ היפשער טייל פון יענע געזעצן איז גע-

בליבן בלויז אויפן פאפיר. אין לעבן האט מען זיי ניט דורכגע-
פירט. די רעגירונגס-באצאמטע אליין, סיי אין די שמעט און סיי
אין די דערפער, האבן יענע פארעלטערטע געזעצן ניט אפגעהיט,
און א ייד האט געהאט די מיגלעכקייט צו קויפן פאר זיך א שטיק
לאנד, ווען ער האט נאר געוואלט. אויך אין אנדערע ענלעכע פאלן
זיינען די באצאמטע ניט געווען שמרענג און מען האט זיך ניט גע-
קענט קלאגן דארויף, אז יידן ווערן פארפאלגט אין לאנד. אבער
פון דעסוועגן האבן זיך די יידן געפילט באליידיקט פון דעם,
וואס מע שאפט ניט אפ די פארעלטערטע געזעצן, וואס מען האט
אמאל אנגענומען קעגן זיי.

מער ווי פון אלץ האבן די יידן אין ענגלאנד דעמאלט געליטן
פון דעם, וואס זיי האבן ניט געהאט קיין פאליטישע רעכט; אפילו
אין די וואלן צום פארלאמענט האבן זיי זיך ניט געמאָרט באטיי-
ליקן, שוין אפגערעדט פון דעם, וואס קיין מיטגליד אין פארלא-
מענט האט א ייד ניט געמאָרט זיין. אויך קיין רעגירונגס-שמעלעס,
אפילו אזעלכע, וואס זיינען ניט געווען קיין גאר וויכטיקע, האבן
יידן ניט געמאָרט פארנעמען. און אין דעם איז שוין ניט געווען
דאס זעלבע, ווי מיט די אנדערע געזעצן, וואס זיינען געבליבן
בלויז אויפן פאפיר. פארקערט, אין דעם איז מען געווען זייער
שמרענג און מען האט דאס פינקטלעך אפגעהיט.

מען מוז זאגן, אז גענומען האט זיך דאס ניט פון פיינטשאפט
צו יידן, אויך ניט פון דעם, וואס מען געמרויט זיי ניט, נאר פשוט
פון דעם, וואס אין ענגלאנד האלט מען זיך אין אלגעמיין פעסט
אן אלטע אנגענומענע איינפירונגען, און עס געדויערט געוויינלעך
לאנג ביז מע שאפט אפ עפעס, וואס איז אנגענומען שוין פון
לאנג. און אזוי ווי עס איז געווען איינגעפירט, אז ביים אנגעמען
א רעגירונגס-שמעל, אדער ביים ווערן א מיטגליד אין פארלא-
מענט, דארף מען געבן א שבועה, אין וועלכער עס ווערט געזאגט,
אז מען שווערט „מיטן אמתן גלויבן פון א קריסט“, איז אויסגע-

קומען, אז פאר א יידן איז דארט ניש דאס ארט, ווייל א ייד קען דאך ביים שווערן אזוינס ניש זאגן.

עמלעכע מאל האט מען די יידן-פראגע אויפגעהויבן אין פארלאמענט און מען האט געהאלטן רעדעס פאר און קעגן. צווישן די, וואס זיינען ארויסגעטראגן מיט שמארקע רעדעס פאר יידן און געפאדערט, אז מען זאל זיי מאכן פאר גלייכבארעכטיקטע בירגער אין לאנד, איז אויך געווען דער בארימטער ענגלישער גע-שיכטע-שרייבער און פאליטיקער, לארד טאמאס באבינגטאן מע-קאלעי. אויך דער בארימטער ענגלישער סאציאליסט ראבערט אוען, האט שמארק געארבעט דערפאר, אז מע זאל די יידן אין ענגלאנד מאכן פאר גלייכבארעכטיקטע בירגער און ער האט וועגן דעם צוגעשיקט צום פארלאמענט א באזונדערע צושריפט, וואס האט געמאכט זייער א שמארקן איינדרוק.

עמלעכע יאר נאך אנאנד איז אין פארלאמענט אנגעגאנגען דער קאמף, און אלע מאל האט מען וועגן דעם געשטימט ווידער א מאל און אבער א מאל. אין דער צייט, ווען דער קאמף איז אנגעגאנגען, האבן די אנגעזעענע יידן אין לאנדאן ניש גערוט. וואס זיי האבן נאר געקענט און ווי זיי האבן נאר געקענט, האבן זיי זיך באניצט מיט דעם גרויסן איינפלוס, וואס זיי האבן געהאט אין די הויכע קרייזן פון דער ענגלישער געזעלשאפט. זיי האבן אויך געזען, אז מע זאל צושיקן צום פארלאמענט צושריפטן מיט טויזנטער און טויזנטער אונטערשריפטן, אז מע זאל אפשאפן די פארעלטערטע געזעצן קעגן די יידן. צווישן די, וואס האבן דערפאר געארבעט מיט אזוי פיל איבערגעגעבנקייט און ניש גערוט, ביז מען האט ענדלעך אפגעשאפט די פארעלטערטע גע-זעצן קעגן יידן, איז אויך געווען משה מאנטעפיעארע.

ביי דער לעצטער אפשטימונג אין פארלאמענט, ווען דער פרעמיער-מיניסטער, לארד דזשאהן ראסעל, האט אריינגעטראגן דעם פארשלאג, אז מע זאל אין ענגלאנד אפשאפן די געזעצן קעגן יידן, האט סער ראבערט פיל, אליין א געוועזענער פרעמיער, גע-

האלמן א רעדע וועגן דעם. אין דער רעדע האָט ער באַוויזן ווי נייטיק עס איז אַנצונעמען דעם פאַרשלאַג; ער האָט באַוויזן, אַז די יידן פון לאַנד פאַרדינען, מע זאָל זיי באַהאַנדלען, ווי גלייכע. אַלס מוסטער האָט ער אַרויסגעשטעלט משה מאַנטעפיאַרע. ער האָט דערביי דערמאָנט די גוטע אַרבעט, וואָס מאַנטעפיאַרע שוט פאַר זיינע אונטערדריקטע ברידער אין די אַנדערע לענדער, וואו-היין ער פאַרט, כדי זיי דאַרט צו העלפן, ווען זיי נייטיקן זיך אין זיין הילף. ער האָט אויך דערמאָנט, אַז אַלע מאָל, ווען משה מאַנטעפיאַרע פאַרט אין אַן אַנדער לאַנד העלפן זיינע ברידער אין זייער נויט, גיבן אים ענגלישע מיניסטאַרן מיט בריוו צו די רע-גירונגען פון יענע לענדער, און אין די בריוו לויבן זיי אים זייער שטאַרק. מיט דעם העלפן זיי אים דורכפירן זיין אַרבעט מיט דער-פאַלג. „זיי וואָלטן אים אין דעם געהאַלפן נאָך מער, — האָט דער געוועזענער פרעמיער-מיניסטער געזאָגט, — ווען זיי וואָלטן אין די בריוו געקענט דערמאָנען, אַז ביי אונדז אין ענגלאַנד זיינען נישטאָ מער קיין פאַרשימלטע געזעצן קעגן יידן, און אַז יידן האָבן ביי אונדז פונקט די זעלבע רעכט, ווי אַנדערע בירגער.“

דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל, וואָס די פראַגע וועגן רעכט פאַר יידן איז פאַרהאַנדלט געוואָרן אין ענגלישן פאַרלאַמענט. מיט אַ מאַיאָריטעט איז דורכגעגאַנגען דער פאַרשלאַג אַפצושאַפן די אַלטע געזעצן, און די יידן אין ענגלאַנד האָבן געקראָגן גליי-כע רעכט.

דער בלוט-בילבול אויף יידן אין דער שטאָט דמשק

אין זיין אַרבעט צו העלפן די יידן אין די לענדער, וואו זיין הילף איז געווען נייטיק, האָט זיך משה מאַנטעפיאָרע ניט געפירט אזוי ווי אַנדערע רייכע לייט, וואָס מיינען, אז דערמיט, וואָס זיי גיבן די אַרעמע לייט אויף ברויט, האָבן זיי שוין זייער פליכט אָפגעטאָן.

פאַר אים איז אזא זאך ניט געווען גענוג, און ער האָט גע-זוכט צו העלפן אויף אזא שטייגער, אז די אַרעמע און אונטער-דריקטע יידן, וואָס מוזן, נעבעך, אַנקומען צו אַנדערע, זאָלן זיך מיט דער צייט קענען שמעלן אויף די אייגענע פיס און מערניט דאַרפן אַנקומען צו קיינעם.

אזוי האָט ער געטאָן נאָך דעם ווי ער האָט, אין יאָר 1839, דאָס צווייטע מאל באַזוכט ארץ-ישראל (פאַלעסטינע) אין איינעם מיט זיין ווייב יהודית, וועלכע האָט אים געוויינלעך אויף אלע זיינע ווייטע און שווערע רייזעס באַגלייט. די אַרעמקייט פון די יידן אין ארץ-ישראל האָט אים שטאַרק גערירט, און ווען ער האָט זיך פון דאָרט אומגעקערט צוריק קיין ענגלאַנד, האָט ער זיך גע-נומען אויסאַרבעטן אַ פלאַן, וואָס זאָל דאָס יידישע לעבן דאָרט אַוועקשמעלן אויף אַ פעסטן באַדן.

דער פלאַן האָט אַבער געמוזט איבערגעריסן ווערן אין מיטן, ווייל באַלד נאָך דעם איז געשען אַזוינס, וואָס האָט אַנגעוואָרפן אַ גרויסע שרעק אויף יידן אין די אַלע לענדער, וואו זייער לאַגע איז ניט געווען קיין זיכערע און וואו זייערע שונאים זיינען צו יעדער צייט געווען גרייט צו געפינען אַן אויסרייד זיי נאָך מער צו פאַראומערן דאָס לעבן.

אין דער שטאָט דמשק (דאַמעסקע), וואָס געפינט זיך אין סיריע, איז דאָס געשען: אינעם טאָג פונעם פינפטן פעברואַר,

פונעם יאר 1840, איז דארט פלוצעם פארשוואונדן געווארן א גלח מיטן נאמען מהאמאס און מען האט ניט געוואוסט, וואו ער איז אהינגעקומען, און שפעטער האט מען אים געפונען א טויטן.

דער גלח איז געווען א שטיקל דאקטער אויך און ער האט אין דער שטאט דמשק געהיילט קראנקע צווישן קריסטן, טערקן, אראבער און יידן. מענטשן, וואס האבן דעם גלח מהאמאס נומ געקענט און זיך מיט אים אפט געטראפן, האבן דערציילט, אז אינעם מאג, ווען ער איז פארשוואונדן געווארן, האט ער זיך געקריגט מיט א טערק און יענער האט געשריען, אז ער וועט אים דערהרגענען. דאך האט מען אנגעהויבן פארשפרייטן קלאנגען, אז דערהרגעט האבן אים יידן און אז געמאן האבן זיי דאס ווייל זיי באניצן קריסטלעך בלוט אויף פסח.

דאס איז געווען איינער פון יענע געמיינע בילבוליס, וואס ביינע שונאים האבן שוין ניט איין מאל אויסגעטראכט אויף יידן, כאטש עס איז קיין מאל קיין גרונד ניט געווען דארויף. און אין דעם מיאוסן בילבול אויף די יידן איז דער שטאט דמשק האט גע-שפילט א גרויסע ראלע דער פראנצייזישער קאנסול ראמי מענ-טאן, וועלכער איז געווען א ביטערער שונא פונעם יידישן פאלק.

אלץ, וואס ער האט נאר געקענט, האט דער פראנצייזישער קאנסול געמאן אויפצוהעצן די קריסטלעכע באפעלקערונג קעגן די יידן. אין דער שטאט דמשק האט אויסגעבראכן א פאגראם. עס האט זיך געשאפן אזא לאגע, אז די יידן זיינען דארט קיין איין מאג ניט געווען זיכער מיטן לעבן.

ווי עס איז געוויינלעך אין אזא פאל, האט זיך אלע מאל געפונען אן אנדערער, וואס האט דערציילט א געשיכטע, אז ער אליין האט אין יענעם מאג געזען, ווי דער גלח מהאמאס איז אריינגעקומען צו דעם און צו יענעם היילן א קראנקן, און דאן האט מען ארעסטירט איינעם א יידישן פרויזרער (בארבער) און

מען האָט אים אין געפענקעניש אַזוי לאַנג געפייניקט, ביז ער האָט זיך „מודה געווען“, אַז ער איז אין דעם מאַרד שולדיק.

דאָס איז געווען ניט אמת. דער אַרעמער יידישער פּריזי-
רער האָט דאָס געמאַן, ווייל ער האָט שוין מער די שרעק-
לעכע פייניקונגען ניט געקענט אַריבערטראַגן. נאָך דעם האָט
מען אַרעסטירט אַכט פון די אַנגעזעענסמע יידן אין דמשק און מען
האַט זיי אויך שרעקלעך געפייניקט אין געפענקעניש. צוויי פון
זיי, יוסף לאַנדאָ, אַן אַלטער מאַן פון אַכציק יאָר, און דוד האַראַרי,
האַבן די שרעקלעכע פייניקונגען ניט געקענט אַריבערטראַגן און
זיי זיינען געשטאַרבן אין געפענקעניש. אַ דריטער, איינער אַ
משה אַבולאַפּיא, האָט זיך געשמדט און אַנגענומען דעם מאַכמעדאַ-
נישן גלויבן, כדי דערמיט זיין לעבן צו ראַטעווען.

ווען מען האָט געזען, ווי די אַנדערע אַרעסטירטע יידן האַלטן
זיך שטאַלץ און מוטיק און זיי לייקענען דעם געמיינעם בילבול,
וואָס מען האָט אויסגעטראַכט אויף זיי, האָט מען געכאַפט זעכציק
יידישע קינדער, זיי פאַרשפאַרט אין אַ פינצטער צימער און זיי די
גאַנצע צייט קיין עסן ניט געגעבן. מיט דעם האָט מען געוואַלט
צווינגען די יידן פון דמשק, זיי זאָלן נעמען אויף זיך די שולד
און צוגעבן, אַז זיי האַבן דערהרגעט דעם גלח און אַז געמאַן
האַבן זיי דאָס, ווייל יידן באַניצן קריסטלעך בלוט אויף פּסח. אַבער
עס האָט אַלץ ניט געהאַלפּן — די יידן האַבן דעם געמיינעם
בילבול געלייקנט.

וואָס אַ מאַל איז די לאַגע געוואָרן אַלץ ערגער און ערגער,
ווייל דער ראַטי מענטאַן, דער פּראַנציזישער קאַנסול אין דמשק,
האַט ניט גערוט. און איין מאַל, ווען מען האָט געפונען ביינער
אין אַ קאַנאַווע, ניט ווייט פון דער שטוב, וואו דוד האַראַרי האָט
געוואוינט איידער מען האָט אים פאַרפייניקט צום טויט, האָט
דער קאַנסול דערפון אַ גאַנצן טומל געמאַכט; ער האָט גע-
זאָגט, אַז דאָס איז דער בעסטער באַווייז, אַז יידן האַבן דעם
קריסטלעכן גלח דערהרגעט. אַפילו דאָן, ווען עס האָט זיך

ארויסגעוויזן, אז די ביינער, וואס מען האט געפונען אין דער קאנאווע, זיינען גארניט פון קיין מענשן, נאר פון א שעפס, האט ער זיך ניט איינגעשטילט און האט ווייטער געהעצט, און מען האט ארעסטירט און פארשפארט אין געפענקעניש נאך און נאך יידן. כאטש אלע האבן דעם בילכול געלייקנט און עס זיינען ניט געווען קיין באווייזן קעגן זיי, האט דער בייזער פראנצייזישער קאנסול דאך געפאדערט, אז מע זאל די אלע ארעסטירטע יידן באשטראפן מיט טויט.

כאטש עס האט געהייסן, אז בלויז די יידן פון דמשק שטייען אונטער אזא קלאגע, האט דאס דאך געמיינט, אז אין דער אמתן זיינען אין דעם אנגעקלאגט די יידן פון דער גאנצער וועלט. אין אלע לענדער האבן די שונאים פונעם יידישן פאלק ארויסגעקוקט דארויף, אז עס זאל אין דמשק באווייזן ווערן, אז יידן באנצן קריסט-לעך בלוט אויף פסח. דאס וואלט זיי געגעבן אן אויסרייד נאך מער צו העצן קעגן יידן. אזוי איז טאקע געווען: נאך איידער מען האט געפונען א גרונד צו באווייזן, אז די יידן אין דמשק זיינען שולדיק אין דעם מאַרד פונעם גלח מהאמאס, האט מען אויפן אינדזל רהאדעס אויך געמאכט פונקט אזא בילכול אויף יידן און עס האבן דארט אויך אויסגעבראכן פאגראמען. אויך אין די שטעט סמירנע און ביירוט זיינען פארגעקומען פאגראמען; וואס א מאַל איז די לאגע געווארן אלץ ערגער און ערגער.

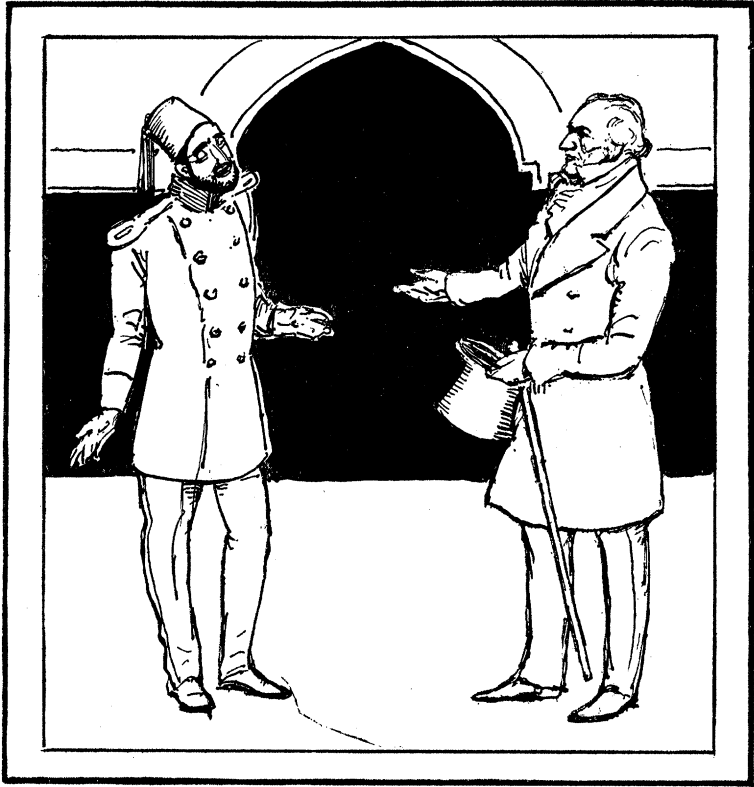
דער בלוט-בילכול אין דמשק האט ארויפגעווארפן א שרעק אויף יידן איבער דער גאנצער וועלט. ווען משה מאַנטעפיארע האט זיך דערוואוסט וועגן דעם, וואס דארטן קומט פאר, האט ער באשלאסן, אז מע מוז גלייך עפעס טאן. ער האט צונויפגערופן צו זיך אהיים די אנגעזעענסטע לאַנדאָנער יידן אויף א באַראַטונג. אויף יענער באַראַטונג איז אויך געווען דער באַרימטער פראַנצייז-זישער ייד אַדאָלף קרעמיע, וואס האט נאך פריער געהאט גערעדט וועגן דעם מיטן פראַנצייזישן קיניג לואיס פיליפע. קרעמיע האט אויף דער לאַנדאָנער באַראַטונג דערציילט, אז אין פאריז האט

דער קיניג צוגעזאגט אים צו העלפן אין דעם, ער פארשטייט אבער, אז ביים צוזאגן וועט דאס בלייבן, ווארעם פון דעם, וואס ער האט געהערט, איז קלאר, אז די רעגירונג פון לואיס פיליפע איז קעגן די יידן פון דמשק. דאס לוינט זיך איר בעסער פאר די איני-טערעסן, וואס זי האט אין סיריע.

איז געבליבן, אז קיין דמשק זאלן פארן עמלעכע אָנגעזעענע ענגלישע יידן און דער פירער זאל זיין משה מאַנטעפיאַרע. אַבער איידער מען האָט זיך אוועקגעלאָזט אויף דער ווייטער רייזע קיין סיריע, איז געווען נייטיק צוצוגרייטן די געזעלשאַפטלעכע מיינונג אין ענגלאַנד און זען, אז ניט נאָר יידן, נאָר אויך קריסטן זאלן זיין פאַראינטערעסירט אין דעם. מען האָט אויך געדאַרפט אַרייני-ציען אין דעם די אָנגעזעענסמע לייט פון דער ענגלישער רעגירונג. דאָס האָט אויף זיך גענומען משה מאַנטעפיאַרע; ער האָט זיך געזען מיט דער קיניגין וויקטאָריע און גערעדט מיט איר וועגן דעם. זי האָט האָט אים צוגעזאָגט צו טאָן אַלץ, צו העלפן די יידן אין דמשק צו באַווייזן זייער אומשולד. אויך מיט לאָרד פאַלמערסטאָן, וועלכער איז אין יענער צייט געווען דער קיניגין וויקטאָריעס אוי-סערן-מיניסטער, האָט ער זיך געזען. יענער האָט אים געגעבן בריוו צו אַלע ענגלישע רעגירונגס-פאַרטרעטער אין סיריע, אז זיי זאלן אים שוין אויפנעמען און טאָן פאַר אים אַלץ.

דער לאָרד-מעיַאר פון לאַנדאָן האָט צונויפגערופן אַ גרויסע מאַסן-פאַרזאַמלונג, דאַרטן האָבן גערעדט גרויסע ענגלישע שריפט-שמעלער און פּאָליטיקער. די פאַרזאַמלונג האָט אָנגענומען אַ רעזאָ-לוציע, וואָס האָט אויסגעדריקט די וואַרעמסטע געפילן צו די יידן פון דמשק און רהאַדעס און דעם שטאַרקסטן צאָרן קעגן די, וואָס האָבן אויף זיי אויסגעטראַכט אַזאַ געמיינעם בלוט-בילכול.

אַזוי איז אויסגעקומען, אז משה מאַנטעפיאַרע און די אַני-דערע, וואָס זיינען מיט אים געפאַרן קיין סיריע, האָבן פאַרטראָטן ניט נאָר די יידן, נאָר אויך די גאַנצע ניט-יידישע געזעלשאַפטלע-כע מיינונג פון ענגלאַנד. אין אַ געוויסן זין זיינען זיי אויך געווען

מאַנטעפּיאָרע ביים טערקישן סולטאַן אַבדול-מעדזשיד

די שלוחים פון דער ענגלישער רעגירונג. דער פראנצייזישער ייד אדאלף קרעמיע איז אויך מיט זיי מיטגעפארן.

אינעם טאג פונעם זיבעטן יולי, פונעם יאר 1840, איז משה מאַנטעפיאַרע, אין איינעם מיט די אַנדערע שלוחים, אַרויסגעפאַרן פון לאַנדאָן. ווי אַלע מאַל איז זיין ווייב יהודית אויך געפאַרן מיט אים. ווען ער איז אַנגעקומען קיין אַלעקסאַנדריע, האָט ער זיך גלייך געווענדט צו דעם פאַשאַ מאַכמעד-אַלי, וועלכער איז דאָן געווען דער הערשער פון סיריע. ער האָט דעם פאַשאַ געבעטן, ער זאל אים לאָזן פאַרן קיין דמשק. אָבער דער פראַנצייזישער קאַנ-סול ראַטי מענטאָן האָט זיך אַריינגעמישט אין דעם און דער פאַשאַ מאַכמעד-אַלי האָט מאַנטעפיאַרען קיין דמשק ניט געלאָזט פאַרן.

משה מאַנטעפיאַרע האָט זיך דערפאַר ניט דערשראָקן. ער האָט געוואונען אויף זיין זייט די אויסלענדישע קאַנסולן אין סיריע און אין דעם האָבן אים אַ סך געהאַלפן די בריוו, וואָס ער האָט מיט זיך געבראַכט פון ענגלישע מיניסטראָרן; מיטן אויסנאַם פונעם פראַנצייזישן קאַנסול, וועלכער איז געווען אַן אויסגעשפראַ-כענער אַנטיסעמיט, האָבן אַלע אַנדערע אויסלענדישע קאַנסולן אין סיריע געקוקט אויף אים ניט נאָר ווי אויף אַ פאַרטרעטער פון די ענגלישע יידן, נאָר אויך ווי אויף אַ פאַרטרעטער פון דער ענג-לישער רעגירונג. צו דעם האָבן זיי נאָך הויך געשעצט די גרוי-סע מענטשלעכע אויפגאַבע, וואָס ער האָט אויף זיך גענומען. זיי האָבן דעם פאַשאַ מאַכמעד-אַלי אַרויסגעשטעלט אַ פאַדערונג אר-נעם נאָמען פון זייערע רעגירונגען, אַז ער זאל אַרויסגעבן אַ באַ-פעל צו באַפרייען די אַנגעקלאַגטע יידן.

דאָן האָט מאַכמעד-אַלי אַרויסגעגעבן אַ באַפעל די אַנגעקלאַג-טע צו באַפרייען. אָבער עס איז אויסגעקומען, אַז זיי ווערן ניט ריינגעוואַשן פונעם בלוט-בילכול, וואָס מען האָט געמאַכט אויף זיי, נאָר זיי ווערן גלאַט באַגנאַדיקט. דאָס האָט משה מאַנטעפיאַרע ניט געוואַלט און ער האָט אַזוי לאַנג געאַרבעט, ביז מען האָט געביטן דעם באַפעל און עס איז בפירוש אַריינגעשטעלט געוואָרן אַהין, אַז

די אַנגעקלאַגטע יידן ווערן „ערנהאַפּט באַפּרייט“. דאָס האָט באַ-
טייט, אַז זיי ווערן אין גאַנצן ריינגעוואַשן פּונעם בלוט-בילבול.

די אַנגעקלאַגטע זיינען באַפּרייט געוואָרן. גראַד דאָן האָט זיך
די לאַגע אין סיריע געביטן; מאַכמעד-אַלי האָט דאָרט פּאַרלאָרן זיין
מאַכט און גאַנץ סיריע איז איבערגעגאַנגען צו דעם טערקישן סולטאַן
אַבדול-מעדזשיד. האָט משה מאַנטעפּיאַרע ניט פּאַרלאָרן קיין צייט
און איז גלייך אַוועקגעפאַרן קיין קאַנסטאַנטינאָפּאָל. דאָרט האָט
דער סולטאַן אים און די אַנדערע יידישע שלוחים אויפגענומען מיט
גרויס כבוד, און נאָך דעם ווי ער האָט אויסגעהערט די רעדע, וואָס
משה מאַנטעפּיאַרע האָט פאַר אים געהאַלטן, האָט ער צוגעזאָגט
שטענדיק צו באַשיצן די יידן אין סיריע. צו דעם האָט ער נאָך
אַרויסגעגעבן אַ באַזונדערע דערקלערונג, אין וועלכער ער האָט מיט
די שטאַרקסטע ווערטער צוריקגעשליידערט דעם געמיינעם בילבול,
אַז יידן באַניצן קריסטלעך בלוט אויף פּסח.

דאָס איז געווען אַן אמת גרויסער זיג — ניט נאָר פאַר די
אַנגעקלאַגטע יידן אין דמשק, נאָר אויך פאַר די יידן פון דער
גאַנצער וועלט. און ניט אומזיסט איז די פּרייד געווען גרויס און-
מעטום אין די אַלע לענדער, וואו יידן האָבן זיך נאָר געפונען.
דער נאַמען פון משה מאַנטעפּיאַרע איז געוואָרן נאָך מער באַ-
ליבט, און ווען ער האָט זיך נאָך דעם אומגעקערט צוריק קיין
לאַנדאָן, האָט מען אים דאָרט אויפגענומען מיט זייער גרויס כבוד.
די קיניגין וויקטאָריע אַליין האָט אים אויפגענומען אין הויף און
אים געדאַנקט דערפאַר, וואָס ער האָט געמאַן אַזאַ גוטע זאַך
פאַרן גאַנצן יידישן פּאָלק.

ביים רוסישן קיסר

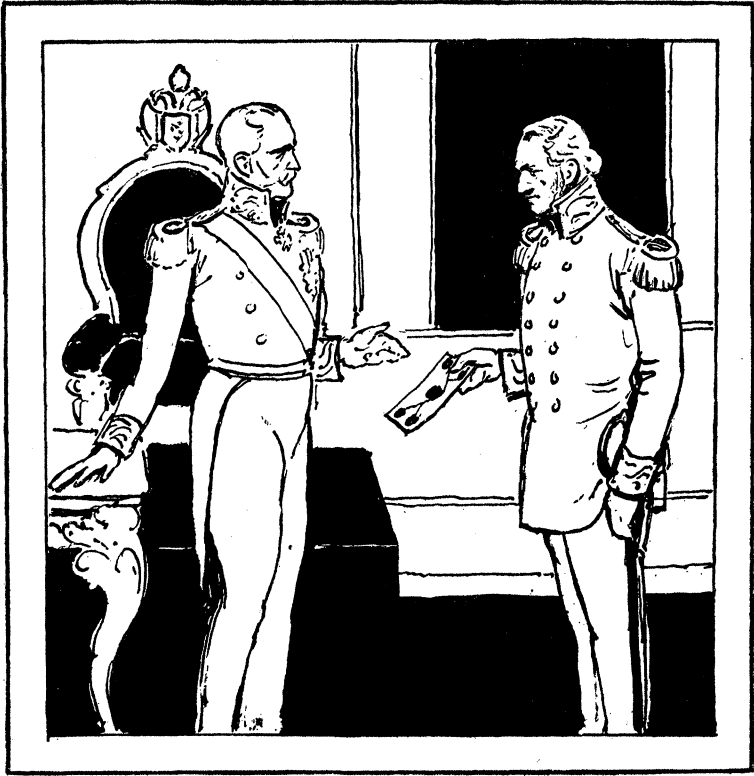
אינעם יאר 1846 איז משה מאַנטעפיאַרע געפאַרן קיין רוסלאַנד זיך אָננעמען פאַר די יידן, וואָס האָבן דאַרט געלעבט. ווי אַלע מאָל איז ער געפאַרן ניט נאָר ווי אַ שליח פון די ענגלישע יידן, נאָר טיילווייז אויך ווי אַ שליח פון דער ענגלישער רעגירונג, ווייל ענגלישע מיניסטערן האָבן אים מיטגעגעבן בריוו, וואָס האָבן אים ניט ווייניק אַרויסגעהאַלפן אין זיין שליחות.

אויפן טראָג פון רוסלאַנד איז דאָן געזעסן ניקאָליי דער ערשטער. ער איז געווען אַ פאַרביסענער שונא פונעם יידישן פּאָלק און געוואַלט אויסראַטן ניט נאָר יידן, נאָר אויך יידישקייט. ער איז דאָס געווען דער, וואָס האָט אַרויסגעגעבן די גזירה צו כאַפֿן קליינע יידישע ינגעלעך, פון זעקס, אַכט און צען יאָר און עלטער, זיי אַוועקשיקן אין די ווייטסטע געגנטן פון רוסלאַנד און זיי מאַכן פאַר סאַלדאַטן און זיי זאָלן דינען אין דער אַרמיי פינף און צוואַנציג יאָר.

דער שלעכטער קיסר האָט אַלע מאָל אַרויסגעגעבן אַן אַנדער גזירה קעגן יידן. צווישן די גזירות, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן, איז אויך געווען אַ באַפֿעל אַרויסצוטרײַבן אַלע יידן, וואָס וואוינען אין יענע שטעט און שטעטלעך, וואָס געפינען זיך אין די געגנטן, וואו רוסלאַנד גרענעצט זיך מיט דייטשלאַנד און מיט עסטרייך.

דאָס האָט געמיינט, אַז מער ווי הונדערט טויזנט יידן זאָלן מוזן פאַרלאָזן זייערע היימען און בלייבן אַן אַ דאָך איבערן קאָפּ און אַן אַ שטיקל ברויט. און צו דעם האָט דאָס אויך געמיינט, אַז אין אַלגעמיין זאָלן יידן געשמעמפלט ווערן ווי שונאים פון דעם לאַנד, וואו זיי זיינען געבאָרן געוואָרן. אַ סימן — מע געטרויט זיי ניט צו וואוינען אין אַזעלכע געגנטן, וואו רוסלאַנד גרענעצט זיך מיט אַנדערע לענדער.

איז משה מאַנטעפיאַרע צוליב דעם געפאַרן קיין רוסלאַנד.

מאָנמעפּיאָרע ביי דעם רוסישן צאַר, ניקאָליי דער ערשטער

ער האָט געוואַלט אַפּשרייַען די גזירה און ראַטעווען די רוסישע יידן.

עס איז מער ווי זיכער, אַז דער רוסישער קיסר איז אַוודאי ניט געווען צופרידן פון דעם, וואָס אַ פרעמדער מענטש, און דערצו נאָך אַ ייד, מיט זיך אַריין אין זיינע געשעפטן. ער האָט אַבער געוואוסט, דער שלעכטער קיסר, אַז הינטער דעם יידן שטייט די ענגלישע רעגירונג. דערפאַר האָט ער זיינע אייגענע שלעכטע געפילן צו יידן און צו יידישקייט פאַרבוירן אַן אַ זייט, און ווען משה מאַנטעפיאַרע איז קיין פעטערבורג אַנגעקומען, האָט ער אים אויפֿגענומען מיט גרויס כבוד. אין דעם טאָג, ווען ער האָט אים פאַרבעטן צו זיך אין הויף אויסצוהערן זיין פאַרלאַנג, האָט ער אַנגעזאָגט, אַז די מיליטערישע וואַך ביים הויף זאָל באַשטיין דורכאויס פון יידישע סאַלדאַטן.

אַלץ, וואָס דער קיסר האָט נאָר געקענט, צו ווייזן דעם באַרימטן ענגלישן יידן ווי גאַספּריינדלעך ער איז צו אים. האָט ער געטאָן. און איין מאָל, אין אַ שבת אין דער פרי, איז צו משה מאַנטעפיאַרע געקומען אַן אַפיצער פון הויף און האָט צו אים אַזוי געזאָגט:

— זיין מאַיעסמעט, דער קיסר, האָט געהערט, אַז איר וואַלט היינט געוואַלט גיין אין שול דאַוונען, און ער האָט מיך געשיקט אַהער, איך זאָל אייך ווייזן, וואו אַ שול איז.

ער איז געקומען מיט אַ קאַרעטע, דער רוסישער אַפיצער. ווען משה מאַנטעפיאַרע האָט אים געזאָגט, אַז ער פאַרט ניט אום שבת, האָט ער אים געפירט אין שול אַריין צו פּוּם.

עס איז געווען ווייט צו גיין צו דער סאַלדאַטסקער שול, וואָס האָט זיך געפונען אין דער רוסישער קרוינשטאָט פעטערבורג. אַבער דער אַפיצער האָט אַרויסגעוויזן איידלקייט און ער איז אין איינעם מיט דעם גרויסן יידישן גאַסט פון ענגלאַנד געגאַנגען אין שול אַריין צו פּוּם.

אַבער ניט צוליב דעם, אַז מע זאָל אים אַפּגעבן כבוד, איז משה

מאנטעפיארע געקומען קיין רוסלאנד. ער איז געקומען אהין העלפן די יידן. אין דעם געשפרעך, וואס ער האט געהאט מיטן קיסר, האט ער אים געזאגט, אז יידן זיינען אומעטום געטריי דעם לאנד און אז צו דעם זיינען זיי נאך זייער פעאיק און ארבעטזאם און זיי קענען ברענגען גרויסע נוצן, ווען מען גיט זיי נאך די מיג-לעכקייט. ער האט מיטן קיסר גערעדט שטאלץ און מוטיק; ער האט אים געזאגט, אז מע וואלט די יידן אין רוסלאנד געדארפט געבן גלייכע רעכט, און ער האט אים געבעטן, ער זאל צוריקרופן דעם באפעל ארויסצומרייבן די יידן פון יענע שטעטלעך, וואס געפינען זיך אין די געגנטן, וואו רוסלאנד גרענעצט זיך מיט דייטשלאנד און מיט עסטרייך.

פאר דער צייט, וואס משה מאנטעפיארע איז געווען אין פע-טערבורג, האט ער זיך געזען מיט די אלע מיניסטארן, וואס האבן געהאט אן איינפלוס. פון זיי איז אים ניט אלע מאל אויסגעקומען צו הערן זאכן, וואס האבן אים געקענט זיין צום הארצן; אזוי איז געווען, ווען ער האט גערעדט מיטן גראף קיסעליעווי, וועלכער האט געהאט צו זאגן איבער דער יידישער פראגע אין רוסלאנד. דער גראף האט אפן ארויסגעוויזן זיין פיינדשאפט צו יידן; ער האט געזאגט, אז די יידן אין רוסלאנד זיינען גרויסע פאנאטיקער, צו-ריקגעשטאנענע מענטשן, און אז שולדיק אין דעם איז דאס, וואס זיי לערנען גמרא און זיינען פארגלייבט אין אלץ, וואס דארט שטייט געשריבן. ער האט אים אויך געזאגט, אז אים פערזענלעך וואלט ניט געארט, ווען אלע יידן פארלאזן רוסלאנד. דערביי האט ער זיך נאך געוויצלט אויך און גערעטן מאנטעפיארען, אז ער זאל אויף זיין חשבון ארויספירן פון רוסלאנד כאטש א צען טויזנט יידן און זיי באזעצן אין פאלעסטינע, אדער ערגעץ אין אן אנדער לאנד.

ער האט אבער דאך קיין שלעכטן איינדרוק ניט געוואלט אי-בערלאזן אויפן גאסט. ער האט געוואוסט, אז הינטער דעם גאסט שטייט די ענגלישע רעגירונג. ער האט דעריבער געהאלטן פאר נייטיק צו מאכן דערביי א באמערקונג: — אייך פערזענלעך ווידער,

— האט ער געזאגט, — בין איך גרייט צו זען, ווען איר וועט
דאס נאָר פארלאנגען.

עס איז געווען אַ שווערע אַרבעט. זייער אַ שווערע. אַבער
משה מאַנטעפיאַרע האָט ניט גערומט. ער האָט אַנגעקלאַפּט אין
אַלע טירן, ער האָט געשיקט צושריפּטן וואוהין מען האָט נאָר
געדאַרפּט און צו וועמען עס איז נאָר געווען נייטיק. דער סוף איז
געווען, אַז אַדאַנק זיין מי איז טאַקע די גזירה אַרויסצוטרייבן די
יידן פון די גרענעץ-שמעטלעך אַפּגעלייגט געוואָרן. ווען משה
מאַנטעפיאַרע איז געפאַרן צוריק און אויפן וועג זיך אַפּגעשמעלט
אין ווילנע, אין קאַוונע און אין וואַרשע, האָבן די יידן אומעטום
אים אויפגענומען מיט פרייד און זיין נאַמען איז ביי זיי געוואָרן
שטאַרק באַליבט.

אין קאמף קעגן רוימישן פויפסט

ניט אלע מאל האט זיך משה מאַנטעפיאַרען איינגעגעבן דורכ-
צופירן זיין שליחות אזוי ווי ער האט געוואלט. יעדע שליחות איז
געווען פאַרבונדן מיט אַ קאמף קעגן די, וואָס האָבן געהאַט די
מאַכט אין די הענט. דעם שווערסטן קאמף האָט ער געהאַט
מיט דעם רוימישן פויפסט, פיוס דער ניינטער.

אינעם יאָר 1858 איז דאָס געשען. אין דער שטאָט באַלאַניאַ,
וואָס אין איטאַליע. אין דער נאַכט פונעם 24טן יוני האָבן זיך
עטלעכע באַוואַפנטע זעלנער פונעם פויפסט אַריינגעריסן אין הויז
פון אַ יידן, וואָס האָט געהייסן מאַמאַלאַ מאַרטאַראַ, און האָבן מיט
געוואַלד אַוועקגעשלעפט זיין זיבנאַריק יינגעלע עדנאַר.

געטאָן האָבן זיי דאָס אויפן באַפעל פונעם פויפסט. דער אויס-
רייד איז געווען, אַז דעם יידנס קריסטלעכע דינסט, איינע אַ אַנאַ
מאַריסי, האָט זיך מודה געווען פאַר אַ קאַטוילישן גלח, אַז נאָך
מיט זעקס יאָר צוריק, ווען דאָס יינגעלע איז אין גאַנצן איין יאָר
אַלט געווען, האָט זי אים שטילערהייט אַפגעשמדט.

ווען מען האָט די דינסט געפרעגט, פאַר וואָס זי האָט דאָס
געטאָן, האָט זי געענטפערט, אַז דאָס קינד איז דאָן געווען אזוי
קראַנק, אַז מען האָט זיך שוין אויף זיין לעבן ניט געריכט, האָט זי
אים שטילערהייט אַפגעשמדט, כדי צו „ראַטעווען זיין נשמה“.

אויף דעם גרונד האָט דאָס דער רוימישער פויפסט אַרויסגע-
געבן דעם באַפעל צוצונעמען דאָס יינגעלע מיט געוואַלד ביי זיינע
יידישע טאַטע-מאַמע און אים דערציען ווי אַ קריסט.

עס האָבן ניט געהאַלפן דעם יידישן פאַטערס טענות. עס
האָבן אויך ניט געהאַלפן דער יידישער מוטערס טרערן — דער
באַשלוס פונעם פויפסט איז געווען, אַז דאָס יידישע יינגעלע עדנאַר

מאָרטאַראַ איז אַ קריסט און אַז עס איז די פליכט פון דער קאַ-
טוילישער קירך צו זען, אַז ער זאַל דערצויגן ווערן ווי אַ קריסט.

צווישן די יידן פון איטאַליע האָט דאָס אַרויסגערופן גרויס
צאָרן. אָבער זיי האָבן זיך גאַרניט געקענט העלפן, ווייל די מאַכט
פונעם רוימישן פויפסט איז געווען זייער שטאַרק און קיינער האָט
זיך ניט געקענט שמעלן קעגן זיין ווילן. אויך אַ שרעק האָט דאָס
אויף זיי אַרויפגעוואָרפן, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט, אַז דאָס
איז בלויז אַן אַנפאַנג און אַז באַלד וועלן זיך געפינען נאָך קריסט-
לעכע מיידלעך, וואָס דינען אין יידישע הייזער, און זיי וועלן
דערציילן געשיכטעס, אַז זיי האָבן שטילערהייט אָפגעשמוט
יידישע קינדער, און דער פויפסט וועט באַפעלן, אַז מע זאַל די קינד-
ער מיט געוואָלד צונעמען ביי זייערע יידישע טאַטע-מאַמע און זיי
דערציען אַלס קריסטן.

האַבן די יידן פון איטאַליע זיך געווענדט צו משה מאַנטע-
פּיאָרע, אַז ער זאַל קומען זיי העלפן, און ווי געוויינלעך האָט ער
זיך באַלד אָפגערופן דאַרויף.

אַן אַלטער מאַן פון זעקס און זיבעציק יאָר איז משה מאַנטע-
פּיאָרע שוין דאָן געווען. דאָך האָט ער זיך אונטערגענומען די
שווערע ריזע צו מאַכן, און דעם 3טן מערץ פונעם יאָר 1859 איז
ער אַרויסגעפאַרן קיין רוים זיך צו זען מיטן פויפסט. ווי עס איז
געוויינלעך געווען זיין שטייגער, האָט ער זיך אויך דאָס מאַל פאַר-
זאָרנט מיט דער שטיצע פון דער ענגלישער רעגירונג, וועלכע
איז אַלע מאַל געווען גרייט אים צו העלפן, ווען ער איז ערגעץ
געפאַרן זיך אָננעמען פאַר יידן. דער ענגלישער אויסערן-מיניס-
טער, לאָרד מאַלמעסבורי, האָט אים מיטגעגעבן בריוו צו דעם
ענגלישן דיפלאָמאַטישן פאַרטרעטער אין רוים, און דאָס האָט גע-
מינט, אַז דורך דעם וועט ער קריגן די מיגלעכקייט זיך צוצושלאָגן
צום רוימישן פויפסט.

אָבער ווען ער איז קיין רוים אָנגעקומען, האָט ער אויסגע-
פונען, אַז אַפילו דאָס וועט ניט העלפן. מענטשן, וואָס זיינען גע-

ווען גוט באקאנט מיט דער גאנצער לאגע און געוואוסט די שמע-
לונג פונעם פויפסט, האבן מאנטעפיארען געזאגט, אז די גאנצע
מי וועט זיין אומזיסט — פיום דער ניינטער וועט אים ניט אויפ-
נעמען און זיין באשלוס ניט אפצוגעבן צוריק דאס יידישע יינגעלע
וועט ער ניט בייטן.

זייער שטארק פאראינטערעסירט אין דער גאנצער געשיכטע
איז דאן אויך געווען דער פראנצייזישער אמבאסאדאר, דער פירשט
גראמאן, ווייל ניט קיין אנדערער ווי נאפאלעאן דער דריטער
אליין, דער יעמאלטיקער הערשער פון פראנקרייך, האט זיך אויך
אריינגעמישט אין דעם, צו ווירקן אויפן פויפסט, אז ער זאל דאס
יידישע יינגעלע עדגאר מארטארא אפגעבן צוריק צו זיינע טאטע-
טאמע. האט מען מאנטעפיארען גערעטן, אז נאך איידער ער
ווענדט זיך צום ענגלישן דיפלאמאטישן פארטרעטער אין רוים,
זאל ער זיך בעסער פרייער ווענדן צום פראנצייזישן דיפלאמאטישן
פארטרעטער. אבער דאס האט משה מאנטעפיארע ניט געוואלט
טאן און ער האט דארויף געענטפערט אזוי:

„איך בין אויף אזוי ווייט אן ענגלענדער, אז די הילף פון אן
ענגלישן דיפלאמאטישן פארטרעטער איז ביי מיר אין אזעלכע
פאלן בילכער, ווי די הילף פון אנדערע דיפלאמאטישע פארטרע-
טער.“

און ער האט ניט געמאכט קיין איין וויכטיקן שריט, איידער
ער האט זיך וועגן דעם באראטן מיטן אמבאסאדאר פון ענגלאנד.
דאס איז געווען זייער קלוג אויסגערעכנט.

די צייטונגען פון דער גאנצער וועלט האבן אין יענער צייט
א סך געשריבן וועגן דער געשיכטע מיט דעם יידישן יינגעלע.
אלע האבן אויסגעדריקט די מיינונג, אז דער פויפסט איז באגאנ-
גען א פארברעכן, וואס פארשאפט ניט קיין כבוד דער קאטוי-
לישער קירך, ווייל וואו איז דאס געהערט געווארן, אז מע זאל
מיט געוואלד צונעמען א קינד ביי טאטע-טאמע? אויך קיניגן פון
לענדער, וואס האבן אנגעהאלטן פריינדלעכע באציאונגען מיטן

רוימישן פויפסט, האָבן זיך אַריינגעמישט אין דעם. צווישן זיי איז אויך געווען דער עסטרייכישער קיניג פראַנץ יאָסעף. אָבער וואָס מער די וועלט האָט זיך פאַר דעם יידישן יינגעלע איינגע-שמעלט, אַלץ מער איז פּיוס דער ניינטער געוואָרן פאַרביסן און איינגעעקשנט. איין מאָל, ווען עס איז צו אים געקומען אַ יידי-שע דעלעגאַציע פון רוים צו ריידן מיט אים גאָר וועגן עפעס אַני-דערש, ווייל וועגן דער מאַרטאַראַ-געשיכטע האָבן זיי מיט אים גאָר מורא געהאַט צו ריידן, האָט ער אַליין גאָר אָנגעהויבן ריידן דערפון און האָט אויף זיי זיין גאַנצן צאָרן אויסגעגאַסן.

„דאָס איז דער אומגליק מיט אייך — האָט ער אויף די יידן געשריען. — איר האָט פון גאַנץ אייראָפּע געמאַכט אַ זודיקן קעסל און אָנגעצונדן אַ פּייער איבער דער מאַרטאַראַ-געשיכטע! איר האָט צוגעגאַסן בוימל אויפן פּייער. איר האָט צעשפּרייט די פּלאַ-מען. איר האָט אָנגעהעצט די רעדאַקציעס פון די צייטונגען אי-בער דער גאַנצער וועלט. אָבער זאָלן די צייטונגען שרייבן, וואָס זיי ווילן. איך לאָך זיך אויס פון זיי!“

אזוי האָט דער פויפסט געשריגן אויף די יידן, און דערביי האָט ער שטאַרק באַליידיקט דעם הויפט פון דער דעלעגאַציע און אים אָנגערופן „נאַר“. ווען יענער האָט זיך גענומען פאַרענטפּערן מיט אונטערשטעניקייט און געזאַגט, אַז די יידן פון רוים זיינען אין דעם ניט שולדיק און אַז זיי באַדויערן, וואָס עס איז אַרום דער מאַרטאַראַ-געשיכטע געוואָרן אַזאַ טומל איבער דער גאַנצער וועלט, האָט דער פויפסט זיך אויף אים נאָך מער צעבייזערט, און דאָן האָט זיך דער ייד שטאַרק צעוויינט; אָבער דעם פויפסט האָט דאָס ניט גערירט, ער איז געבליבן נאָך מער פאַרביסן ווי פריער.

די גאַנצע צייט, וואָס משה מאַנטעפּיאַרע איז געווען אין רוים, איז פאַר אים געווען אַ שווערע, זייער אַ שווערע. די פּינד-שאַפט צו יידן האָט זיך דאַרט געפילט אויף יעדן שריט און טריט. מען האָט גערעדט וועגן דעם, אַז מען באַהאַלט קריסטלעכע קיני-דער אין די יידישע שולן, כדי צו קענען מאַכן אַ בילבול, אַז יידן

וועלן זיי קוילען צו באניצן זייער בלוט אויף פסח. די שרעק איז שפענדיק געהאנגען איבערן קאפ און יידן זיינען ניט געווען זי- כער מיט דעם, וואס דער מארגן וועט ברענגען.

עס איז ניט שווער זיך פארצושמעלן, וואס משה מאנטער- פיאַרע האט געפילט, ווען ער האט געזען אַט די אלע זאכן. אַבער ער האט אַלץ ניט אויפגעגעבן די האַפענונג זיך צוצושלאַגן צום פויפסט און ריידן מיט אים. און שפעטער, ווען ער האט געזען, אַז די האַפענונג איז אומזיסט, האט ער מיט דער הילף פונעם ענגלישן דיפלאמאטישן פארטרעטער זיך צוגעשלאַגן צום קאַר- דינאַל אַנטאַנעלי, וועלכער איז געווען דעם פויפסטס שטאַטס- סעקרעטאַר.

גלייך ביים אַנפאַנג פון דער באַגעגעניש איז צווישן די צוויי פאַרבגעקומען אַ שטיקל צוזאַמענשטויס, וואָס האָט דעם קאַרדינאַל אַנטאַנעלי אַ ביסל צעטומלט. דער קאַרדינאַל האָט געמיינט, אַז ער האָט דאָ פאַר זיך אַ יידן, וואָס וועט אַוודאי אַרונטערשלינגען אַ באַליידיקונג, ווייל ער וועט ניט האָבן קיין מוט צו ענטפערן. האָט ער מיט אים גלייך אָנגעהויבן ריידן וועגן דעם בלוט-כילכול אין דמשק נאָך מיט יאַרן צוריק, און אַזוי ריידנדיק, האָט ער זיך געגעבן אַ זאַג:

„עס וואַלט געווען אינטערעסאַנט צו וויסן, — מאַכט ער אַזוי צו אים, — וויפל געלט פון ראַטשילדס מיליאָנען איז אויס- געגעבן געוואָרן דאַרויף, אַז עס זאַל זיך אויסדרייען אַזוי, אַז די אָנגעקלאָגטע יידן זיינען ניט שולדיק?“

און דאַרויף האָט אים משה מאַנטעפיאַרע גלייך געענטפערט:
„ווייניקער וויפל איך האָב נאָר וואָס געגעבן אייער באַדינער פאַר אויפהענגען מיין מאַנטל דאָ ביי אייך אין קאַרידאַר.“

דער ענטפער האָט געטראָפן אין פינטל אַריין. דער קאַרדי- נאַל האָט גלייך איינגעזען, אַז ער האָט דאָ פאַר זיך ניט קיין יידן, וואָס בייגט דעם רוקן, ווען ער קומט מאַנען גערעכטיקייט,

נאָר אַ שטאַלצן, מומיקן יידן, און דערצו נאָך אַ קלוגן, וואָס דאַרף
ניט זוכן אין קעשענע קיין ווערטער ביים געבן אַן ענטפער, וואָס
זאָל טרעפן ריכטיק אין ציל. ער האָט דעריבער גלייך געביטן
דעם טאָן און אויך זיין באַציאונג. ער האָט מיט מאַנטעפיאַרען
אַנגעהויבן ריידן ווי מיט אַ גלייכן, אים אַוועקגעזעצט לעבן זיך און
געזאַגט, אַז ער וועט טאָן אַלץ, וואָס ער וועט נאָר קענען, און אַז
ער וועט איבערגעבן דעם פּויפּסט די צושריפט, וואָס מאַנטע-
פיאַרע האָט אים געוואָלט איבערגעבן פּערזענלעך.

קיין סך האַפּענונגען אַבער האָט ער ניט געגעבן. ער האָט
בלויז צוגעזאָגט, אַז מער וועט אַזוינס ניט געשען; מע וועט מער
מיט געוואָלט קיין יידישע קינדער ביי טאַטע-מאַמע ניט צונעמען;
אַבער דעם יינגל עדנאַר מאַרטאַראַ וועט מען צוריק ניט אַפּגעבן,
ווייל די קאַטוילישע קירך האַלט, אַז דורך דעם, וואָס אַ קריסטלעך
דינסט-מיידל האָט אים אַפּגעשמדט שטילער הייט, ווען ער איז אין
גאַנצן איין יאָר אַלט געווען, איז ער געוואָרן אַ קריסט; ערשט ווען
ער וועט אַלט ווערן אַ יאָר זיבעצן, אַדער אַכצן, וועט מען אים
געבן די ברירה, ער זאָל אַליין באַשליסן, צי ער וויל ווערן צוריק אַ
ייד, צי ניין.

די פּאַלשקייט איז דאָ געווען אויבן אויף; עס איז אויסגעקו-
מען, אַז אַפּשמדן אים ווען ער האָט נאָך ניט געהאַט קיין אייגענעם
ווילן האָט מען יאָ געקענט, אַבער אים אַפּגעבן צוריק צו זיינע
יידישע עלטערן ווען ער אַליין קען נאָך ניט באַשליסן, וואָס ער
וויל בעסער זיין, — אַ ייד, אַדער אַ קריסט, — דאָס קען מען ניט.

און די קירך האָט שוין אַכטונג געגעבן דאַרויף, אַז דאָס
יינגל עדנאַר מאַרטאַראַ זאָל זיך צוריק צו יידישקייט ניט אומקערן;
מען האָט אים דערצויגן אין אַזאַ גייסט, אַז ער איז אויסגעוואַקסן
אַן עכטער אַנטיסעמיט. ער האָט פּיינט געהאַט יידן ווי דעם טויט
און ער איז אַלע זיינע יאָרן פאַרבליבן אַ פּאַנאַטישער קאַטוילישער
גלח.

קיין גוטס אַבער האָט דאָס דעם רוימישן פּויפּסט דאָך ניט

געמאָן. מיט יאָרן שפעטער האָט ער אליין צוגעגעבן, אז די נע-
שיכטע מיט דעם יידישן יינגל מאַרטאָראַ האָט געבראַכט דערצו,
אז די פויפסטן פון רוים זאלן אַ היפש ביסל פאַרלירן פון זייער
מאַכט. עס האָט געמוזט אזוי זיין, ווייל מיט דעם, וואָס די יידן
האַבן געמאַנט גערעכטיקייט, האָבן זיי אויפגעוועקט די געזעל-
שאַפטלעכע מיינונג פון דער גאַנצער וועלט; אין ענגלאַנד און אין
אַנדערע לענדער האָבן טויזנטער און טויזנטער ערלעכע קריסטן
אַריינגעשיקט פראַטעסטן צום פויפסט; דאָס געוויסן פון דער גאַנ-
צער ציוויליזירטער וועלט איז אַרויסגעקומען קעגן דער האַנדלונג
פונעם רוימישן פויפסט. און די וויכטיקסטע ראַלע אין דער גאַנ-
צער געשיכטע האָט געשפילט משה מאַנטעפיאַרע.

אין קאמף פאר די יידן אין רומעניע

ביי יעדער באגעגעניש מיט מעכטיקע שונאים פונעם יידישן פאלק איז די באנעמונג, די האלמונג פון משה מאַנטעפיאָרע גער-ווען דער בעסטער און שטארקסטער באַווייז, אז עס איז ניט אמת, וואָס מע זאָגט, אז יידן זיינען שרעקעוודיקע און אז זיי האָבן ניט קיין מוט. נאָך מער ווי אומעטום האָט ער דאָס באַוויזן מיט זיין האַלמונג אין רומעניע.

אינעם יאָר 1867, ווען משה מאַנטעפיאָרע איז שוין געווען אַן אַלטער מאַן פון דריי און אַכציק יאָר, איז ער געפאָרן קיין רו-מעניע זיך איינשמעלן פאַר די יידן, וואָס האָבן דאַרט געוואוינט. זייער לאַגע דאַרט איז דאָן געווען זייער אַ שלעכטע; מען האָט זיי באַהאַנדלט ווי פּרעמדע, מען האָט ביי זיי צוגענומען אַלע רעכט, מען האָט אויף זיי כלערליי בילכולים אויסגעטראַכט, די גאַנצע צייט האָט מען ניט אויפגעהערט צו העצן די באַפעלקערונג צו מאַכן פאַגראַמען אויף יידן.

דער הערשער איבער רומעניע איז דאָן געווען פּרינץ קאַרל, פון דער דייטשישער קייזערלעכער משפּחה פון די האַהענצאָ-לערנס, און ער האָט דווקא געפרוּאוּט איינשמילן דעם צאָרן קעגן די יידן, כדי עס זאָל אים זיין גרינגער איינצופירן אַרדענונג אין לאַנד. ער איז געווען גרייט צו געבן די יידן גלייכע רעכט און זיי מאַכן פאַר געזעצלעכע בירגער. אָבער אַלץ, וואָס ער האָט גע-פרוּאוּט טאָן אין דעם, איז גלייך צעשטערט געוואָרן, ווייל די רייכע פּריצים האָבן געהעצט די אומוויסנדע באַפעלקערונג. אַלע מאַל האָט ערגעץ אַנדערש וואו אויסגעבראַכן אַ פאַגראַם. דאָס האָט געדאַרפט הייסן, אז דאָס פאלק איז קעגן דעם, אז די רומע-נישע יידן זאָלן קריגן גלייכע רעכט.

ניט ווייניק שולדיק אין דעם איז געווען דער רומענישער פּרעמיער-מיניסטער פון יענער צייט, יאַהן בראַטיאַנו; ער איז

געווען א פארביסענער שונא פון יידן, און וואס ער האט נאר גע-
קענט, האט ער געמאן זיי צו דריקן און שטיקן. אויפן גרונד פון
אלטע, פארשימלטע געזעצן האט ער א גרויסע צאל רומענישע
יידן געשמעמלט אלס פרעמדע און ארויסגעגעבן א באפעל, אז
מע זאל זיי ארויסטרייבן פון לאנד.

דאן איז געשען א פאל, וואס האט אויפגערודערט די גאנצע
ציוויליזירטע וועלט:

אין דער שטאט גאלאץ איז דאס געווען. רומענישע סאלדאטן
האבן געכאפט צען יידן, מיט געוואלד זיי פארשלעפט צו דער רוד-
מעניש-טערקישער גרענעץ און זיי געהייסן לויפן קיין טערקיי.
ווען די צעשראקענע יידן האבן געפרוואווט לויפן צוריק, האבן די
רומענישע סאלדאטן זיי אריינגעטריבן אינעם טייך דוניי און
זיי זיינען דארט דערטרונקען געווארן.

דאס איז בלויז געווען איין פאל פון א גאנצער ריי רציחות
און פארפאלגונגען, וואס האבן אויפגערודערט די געזעלשאפטלע-
כע מיינונג אין דער ציוויליזירטער וועלט. אין ענגלישן פארלא-
מענט האט מען וועגן דעם גערעדט און אויסגעדריקט א שטארקן
פראטעסט. אויך פון פראנקרייך זיינען געקומען פראטעסטן קעגן
די רציחות אויף יידן אין רומעניע; אונטער דער פירערשאפט פון
אדאלף קרעמיע האט די „אליאנס איזראעליט“, דער פארבאנד פון
די פראנצויזישע יידן, געפרוואווט אנווענדן איינפלוס אפצושטעלן
די רציחות אויף יידן אין רומעניע, אבער קיין סך אויפטאן האט
מען ניט געקענט. האט מען אין לאנדאן באשלאסן, אז משה מאג-
טעפיארע אליין זאל פארן קיין רומעניע.

איידער ער איז ארויסגעפארן, האט אים די ענגלישע רעגיר-
ונג באזארגט מיט אלץ, וואס עס איז נאר געווען נייטיק, אז מע
זאל זיך צוהערן צו דעם, וואס ער זאגט. דאס מיניסטעריום פון
אויסלענדישע אַנגעלעגנהייטן איז געשטאנען הינטער אים. אויך

די רעגירונגען פון די אנדערע לענדער האבן צוגעזאגט אים צו העלפן אין זיין שליחות.

ווען משה מאַנטעפיאַרע איז אַנגעקומען אין דער רומעני-שער הויפטשטאָט, האָט אים דער פרינץ קאַרל דאַרט אויפגענומען זייער פיין און אים צוגעזאָגט, אַז ער וועט מאַן אַליין, וואָס עס איז נאָר אין זיינע כוחות, אַפצושטעלן די פאַרפאַלגונגען אויף יידן. אַבער אין דער זעלבער צייט איז די לאַגע אין בוקאַרעסט געווען אַזאַ, אַז אַפילו משה מאַנטעפיאַרע אַליין האָט מיטן לעבן ניט געקענט זיין זיכער. די אייביקע שונאים פון די יידן אין רומעניע האָבן ניט אויפגעהערט צו העצן די אומוויסנדע באַפעלקערונג צו מאַכן פאַגראַמען; אין דער רומענישער צייטונג „נאַטיונאַל“ האָט מען געשאַפן פּעך און שוועבל אויף יידן און אויך אויף משה מאַנטעפיאַרע. מען איז אין דעם געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מען האָט אים אַפן געזאָגט, אַז אויב ער וועט ניט פאַרלאָזן רומעניע באַ-צייטנס, וועט מען אים דערהרגענען.

אַז מען האָט דאָס טאַקע געמיינט גאַנץ ערנסט, קען מען זען פון דעם, וואָס איין מאַל האָבן זיך הונדערטער באַוואַפנטע לייט צונויפגעקליבן אַרום דעם האַטעל, וואו משה מאַנטעפיאַרע און זיינע באַגלייטער זיינען איינגעשטאַנען. ווילדע קולות האָבן זיך געטראָגן אין דער לופט. אַלע האָבן געשריען, אַלע האָבן גע-ליאַרעמט, און פון אַלע זייטן זיינען געפלויגן שמייער. עס האָבן זיך אויך געפונען אַזעלכע, וואָס האָבן געשריען, אַז מע זאל זיך מיט געוואַלד אַריינרייסן אין דעם צימער, וואו משה מאַנטעפיאַרע וואוינט, און אים דאַרט דערהרגענען.

ווען דער אַלטער, דריי-און-אַכציקיאַריקער זקן האָט דער-הערט, וואָס אין דרויסן מוט זיך, איז ער צוגעגאַנגען צום פענצטער, האָט עס געעפנט און אַרויסשטעקנדיק דעם קאַפּ, האָט ער צו דער ווילדער, צערייצטער מאַסע אויסגעשריען אויפן קול:

— איר ווילט מיך שיסן? נו, שיסט!

דער מוט, די העלדישקייט פונעם אַלטן יידן, וואָס איז פון אַן

אנדער לאנד געקומען, האט אויף דער צערייצער מאסע אזוי געווירקט, אז זיי זיינען געבליבן שטיין ווי פארגליווערטע. עס האט זיך מער ביי קיינעם די האנט ניט אויפגעהויבן א שטיין צו ווארפן. עס האט זיך מער ביי קיינעם דאס מויל ניט געעפנט א קול ארויסצולאזן. און ווען עס איז געווארן שמיל, האט משה מאנטעפיארע ווייטער גערעדט, ארויסברענגענדיק שארף און קלאר יעדער ווארט:

— איך בין געקומען אהער צו אייך אינעם נאמען פון גערעכט-טיקייט און מענטשלעכקייט זיך איינצושטעלן פאר מענטשן, וואס ליידן אומזיסט און אומנישט. און אויב איר ווילט מיך שיסן דער-פאר — שיסט!

קיינער האט ניט געשאסן.

גוטע פריינד האבן דאך געווארנט מאנטעפיארע, ער זאל זיין אפגעהיט און זיך ניט ווייזן אין גאס, ווייל עס קען נאך מיט אים אן אומגליק געשען. אבער משה מאנטעפיארע האט זיך ניט געשראקן. ער איז געווען גרייט זיין לעבן אוועקצוגעבן, ווען ער וואלט נאר געוואוסט, אז דערמיט וועט ער העלפן די יידן אין רומעניע קריגן די רעכט פון בירגער אין דעם לאנד, וואו זיי זיי-נען געבארן. און ער האט באשטעלט אן אפענע קארעמע און איז אין איר געפארן איבער די גאסן פון בוקארעסט פראנק און פריי.

„איך באהאלט זיך ניט פאר קיינעם, — האט ער געזאגט, — זאלן מיך אלע זען. די זאך, צוליב וועלכער איך בין געקומען אהער, איז א הייליקע, און איך האב פאר קיינעם קיין מורא ניט.“

די רומענישע רעגירונג האט אבער מורא געהאט, עס זאל נאך מיט אים ניט געשען אן אומגליק. זי האט דעריבער גע-שיקט סאלדאטן אים צו באוואכן אומעטום.

דעם 1טן סעפטעמבער פונעם יאר 1867 האט משה מאנטע-פיארע פארלאזט בוקארעסט. פארן אוועקפארן האט ער זיך ווי-דער געזען מיט פריינין קארל, און יענער האט אים ווידער צוגע-

זאגט, אז עס וועלן מער קיין פאגראמען ניט פארקומען און אז
יידן אין רומעניע וועלן קריגן גלייכע רעכט. ער האט אים אויך
צוגעשיקט א צושריפט, אין וועלכער ער האט אים בפירוש געזאגט,
אז עס פרייט אים צו מעלדן, אז די פיינדשאפט, וואס מען האט
פריער ארויסגעוויזן אין רומעניע צו די יידן, עקסיסטירט מער-
ניט. און משה מאַנטעפיארע האט זיך אַוודאי שטאַרק געפּרייט
דערמיט. אַבער שפּעטער, ווען ער איז שוין געווען צוריק אין
לאַנדאַן, האט ער אויסגעפונען, אז אויף די צוזאַגעכצן פון פּרינץ
קאַרל קען מען זיך ניט פאַרלאָזן. פון רומעניע האָבן ווידער אַנ-
געהויבן אַנקומען מעלדונגען וועגן פאַגראַמען אויף יידן, און ווען
ער האט זיך דורך דער ענגלישער רעגירונג ווידער געווענדט קיין
בוקאַרעסט מיט אַן אַנפּראַגע, האט מען אים פון דאַרט ווידער
געענטפערט מיט צוזאַגעכצן, אַבער ער האט שוין געוואוסט, אז
מע קען זיך אויף אַזעלכע צוזאַגעכצן ניט פאַרלאָזן. און צו דעם
האט ער אַבער אויך געוואוסט, אז אין דעם שווערן קאַמף צו
קריגן פאַר יידן גלייכע רעכט אין די לענדער, וואו זיי האָבן דאַס
ניט, טאַר מען דעם מוט ניט פאַרלירן. מע דאַרף אין דעם אַרבעטן,
און — ווידער און ווייטער אַרבעטן.

די לעצמע יארן

יהודית מאנטעפיארע

אין זיין לאנגן לעבן האט משה מאנטעפיארע באזוכט א סך לענדער, און אלץ אין פארבינדונג מיט זיין טעטיקייט פאר די יידן, וועלכע האבן זיך גענייטיקט אין דעם, אז ער זאל זיך איינשמעלן פאר זיי.

אבער מער ווי אלע אנדערע לענדער האט ער באזוכט ארץ-ישראל (פאלעסטינע). זיבן מאל איז ער דארט געווען. די ערשטע פינף מאל איז ער אהין געפארן אין איינעם מיט זיין ווייב יהודית. אבער נאכן יאר 1862, ווען זיין ווייב איז געשמארבן, האט ער די ריזעס שוין געמאכט אליין. ער האט ניש געהאט קיין אייגענע מיטצונעמען אויף די ריזעס. קיין קינדער האט ער ניש געהאט.

ווען ער האט געמאכט די לעצטע ריזע קיין ארץ-ישראל, איז ער שוין געווען אן אלטער מאן פון איין און ניינציק יאר. דאס איז געווען אין 1875. און פונקט ווי אויף די פריערדיקע בא- זוכן אין דעם לאנד, וואוהין עס האט אים שמענדיק אזוי געצויגן, האט ער דאס מאל דארט אויך אויפגעטאן א סך גוטע זאכן פאר די יידן. וואס ער האט נאר געקענט, האט ער געטאן, אז עס זאל מערניט זיין אזוי ווי פריער, ווען בלויז פרומע יידן זיינען געפארן קיין ארץ-ישראל שטארבן; ער איז געווען דער ערשטער, וואס האט אוועקגעלייגט דעם באדן פאר א ניי יידיש לעבן אין דעם אלטן לאנד, וואו יידן האבן אמאל געהאט אן אייגענע מלוכה, און ער האט זיך געפרייט, ווען ער האט דערלעבט צו זען מיט זיינע אייגענע אויגן, ווי יידן פארן אהין — ניט שטארבן, נאר בויען.

ער האט זיך קיין מאל ניט אפגעזאגט א ווייטע ריזע צו מאכן, ווען עס האט זיך געהאנדלט וועגן העלפן יידן. און צוליב דעם האט ער רוסלאנד אויך באזוכט צוויי מאל. איין מאל אינעם יאר 1846, ווען ניקאליי דער ערשטער איז נאך געזעסן אויפן טראן, און דאס צווייטע מאל — אינעם יאר 1872, ווען אלעקסאנד- דער דער צווייטער איז געזעסן אויפן טראן.

אן אלטער מאן פון אכט און אכציק יאר איז שוין משה מאן- מעפיארע געווען, ווען ער האט דאס צווייטע מאל באזוכט רוס- לאנד, און געקומען אהין איז ער ווי א שליח פון דער לאנדאנער יידישער געמיינדע איבערצוגעבן א באגריסונג צו דעם צווייטן- דערמסמן יארצייט פון פיאטער דעם גרויסן, וואס מען האט דע- מאלט געפייערט, און דאס איז אויך געווען א מיטל צו געווינען דעם גוטן ווילן פון דער רוסישער רעגירונג פאר די יידן, וואס וואוינען אין לאנד.

אין רוסלאנד האט דאן געבושעוועט א כאלערע און עס איז דעריבער געווען א געפאר צו פארן אהין. אבער דעם אכט-און-אכ- ציקיאריקן משה מאןמעפיארע האט דאס ניט אפגעהאלטן. קיין

מאַנטעפּיאַרע אין קאַוונע, ביי רב יצחק אלחנן

זאך אין דער וועלט האט אים נישט געקענט אפהאלטן, ווען מען האט געדארפט פארן אין א ווייט לאנד העלפן יידן. און ער האט טאקע גוט אויסגעניצט די געלעגנהייט, וואס ער האט געהאט. ווען ער האט זיך דעם 24טן יולי אין פעטערבורג געטראפן מיטן רוסישן קיסר און אים איבערגעגעבן די באגריסונג, האט ער מיט אים שוין אויך גערעדט וועגן די יידן אין רוסלאנד.

נאנצע לעגענדעס האט מען שפעטער געשאפן וועגן דער באגעעניש צווישן משה מאנטעפיארע און אלעקסאנדער דעם צווייטן. די יידן אין רוסלאנד האבן זיך געפילט זייער דערהייבן ביי זיך, ווען זיי האבן געהערט, ווי דער קיסר אליין איז ספעציעל געקומען צוריק פון די מיליטערישע מאנעוועס זיך צו טרעפן מיט משה מאנטעפיארע אין פעטערבורגער ווינטער-פאלאץ. אזא גרויסן כבוד האט א רוסישער קיסר קיין יידן קיין מאל נישט צו געמיילט. יידן אין די קליינע פארווארפענע שטעטלעך האבן גע-פילט פונקט, ווי זיי וואלטן אויך געהאט א חלק אין דעם כבוד, וואס דער קיסר האט אפגעגעבן זייערן א ברודער פון אן אנדער לאנד. אין די שולן און בתי-מדרשים האט מען פארן דאוונען און נאכן דאוונען וועגן דעם וואונדערלעכע מעשיות דערציילט; או-מעטום האט זיך געפונען א ייד, וואס האט געלאזט לויפן זיין פאנטאזיע וואס ווייטער, און דערציילנדיק צום וויפלסטן מאל, ווי אזוי דער ייד רבי משה מאנטעפיאר האט זיך געטראפן מיטן קיסר אין פעטערבורג, האט ער צוגעגעבן נאך און נאך, פונקט ווי ער וואלט געווען דערביי. די יידן, וואס האבן זיך צוגעהערט צו אים, האבן געשלונגען יעדער ווארט זיינס, כאטש זיי האבן די זעלבע מעשה שוין נישט איין מאל געהערט. אין די הערצער פון שוויצטער און הונדערטער שוויצטער ארעמע און אומגליקלעכע און פאריאגטע יידן האט דאס געוועקט האפענונגען. מען האט גע-גלייבט, אז דאס וועט אוודאי נישט אוועק גלאט אזוי. עס וועט זי-כער קומען א ישועה, און יידן וועלן שוין נישט מער דארפן אריבער-טראגן אזוי פיל צרות און ליידן אויף דער וועלט.

עס איז דעריבער קיין וואונדער נישט געווען, וואס אויפן וועג

צוריק פון פעטערבורג, ווען משה מאַנטעפיאַרע איז פאַרבייגע-
פאַרן ווילנע און קאַוונע, האָבן די יידן אים דאַרט באַגעגנט מיט
גרויס פרייד און ווער עס האָט אים נאָר געזען פון דער נאַענט,
האַט זיך געשעצט גליקלעך און נאָך דעם שוין געהאַט וואָס צו
דערציילן. דער נאַמען פון משה מאַנטעפיאַרע איז ביי קיינעם
פון די ליפן ניט אַראָפּ. אַלע האָבן גערעדט פון אים, אַלע,
אַרעמע און רייכע, האָבן זיין פאַרטערט אויף די ווענט פון זייערע
וואוינונגען אויפגעהאַנגען, און ביים דערציילן וואונדער וועגן אים,
האַט מען אויפן פאַרטערט אַנגעוויזן און געזאָגט :

— דאַס איז אַן אמתער ייד ! א ייד מיט אַ וואַרעם האַרץ !

אין קאַוונע האָט משה מאַנטעפיאַרע זיך דאַן געטראָפן מיט
דעם גרויסן יידישן געלערנטן רבי יצחק אלחנן, און ביידע האָבן
צווישן זיך אַ לאַנגן שמועס געהאַט וועגן דער לאַגע פון די יידן
אין רוסלאַנד און וועגן דעם, וואָס מע קען טאָן זיי צו העלפן.
אויך וועגן אַט דער באַגעגעניש האָט מען שפּעטער אומגעטום,
אין אַלע קליינע, פאַרוואַרפענע יידישע שמעטלעך, אַ סך גערעדט
און אַ סך מעשיות דערציילט. פון מויל צו מויל איז געגאַנגען דאַס
ווערטל, אַז אין קאַוונע האָבן זיך געטראָפן צוויי גרויסע יידן,
וואָס פאַרמאַגן אַ סך : איינער — רבי יצחק אלחנן — פאַרמאַגט
אַ סך תורה, און דער צווייטער — משה מאַנטעפיאַרע — פאַר-
מאַגט אַ סך מעשים טובים (גומע אויפּטואונגען).

ער האָט געהאַט זייער אַ וואַרעם געפיל פאַר די יידן פון
רוסלאַנד. זיי זיינען אים שטאַרק געפעלן און מיט אַ סך פון זיי
האַט ער זיך נאָך דעם אַ לענגערע צייט איבערגעשריבן. פון די
פאַרוואַרפנסטע יידישע שמעטלעך פלעגט ער באַקומען בריוו און
ער האָט געהאַלטן פאַר זיין חוב אויף יעדן בריוו צו ענטפערן.
ער האָט אַנגעהאַלטן פאַרבינדונגען ניט נאָר מיט די פירער פון
די רוסישע יידן, מיט די געלערנטע און געבילדעטע לייט, נאָר
אויך מיט די אַרעמע מאַסן. ער האָט ניט געקענט פאַרגעסן דעם
גושן איינדרוק, וואָס די רוסישע יידן האָבן אויף אים איבערגע-

לאזן אין די צוויי מאל, וואָס ער האָט רוסלאַנד באַזוכט. ער האָט אויך ניט געקענט פאַרגעסן דאָס, וואָס אין זייער אומבאַהאַלפֿן-קייט גלייבן זיי אין אים אזוי שטאַרק און פאַרלאַזן זיך אויף אים אזוי פיל; ער האָט געוואוסט, וויפֿל האַפֿענונגען זיי לייגן אויף אים, ווען זיי זיינען אין אַ נויט. און אינעם יאָר 1881, ווען עס האָבן אין רוסלאַנד אויסגעבראַכן די שרעקלעכע פּאַגראַמען אויף יידן, נאָך דעם ווי אַלעקסאַנדער דער צווייטער איז אויפגעריסן געוואָרן פֿון אַ באַמבע און אַלעקסאַנדער דער דריטער איז אַרויף אויפֿן טראָן, האָט זיך משה מאַנטעפיאַרע געריסן צו פאַרן אַהין זיך ווי-דער איינצושמעלן פאַר די יידן, כאַטש ער איז שוין דאָן אַלט גע-ווען אַכט און ניינציק יאָר.

ער האָט ניט געקענט איינזיצן רואיק, ווען יידן זיינען אין אַ נויט, ווען יידיש בלוט ווערט פאַרגאַסן אומזיסט און אומנישט. און ווען זיינע נאַענטע פֿריינד האָבן אים געזאָגט, אז אין אַזאַ על-טער, ווען ער איז קראַנק און שוואַך, טאַר ער זיך ניט אונטערנע-מען צו מאַכן אַזאַ רייזע, האָט ער זיי געענטפֿערט:

„אויב עס איז נייטיק, בין איך גרייט, מע זאל מיך טראָגן אַהין. זעצט מיך אַריין אין מיין קאַרעטע און פירט מיך אַפּ צו דער באַן. נאָך דעם זאל מען מיך אַרויפזעצן אויף דער שיף און דאָן ווידער אויף דער באַן, און ווען איך וועל אַנקומען קיין פֿע-טערבורג, זאל מען מיך אַריינטראָגן צום רוסישן קיסר אין הויף אַריין און איך וועל מיט אים ריידן. קיין זאָך אין דער וועלט קען מיך ניט צוריקהאַלטן, ווען מיינע אומגליקלעכע ברודער נייטיקן זיך אין מיין הילף.“

עס איז אַנגעקומען שווער, ביז מען האָט ביי אים געפֿועלט, אז דאָס מאל זאל ער קיין רוסלאַנד ניט פאַרן. אַבער אין גאַנצן בלייבן זיצן מיט פאַרלייגטע הענט האָט ער דאָך ניט געקענט. מיט די לעצטע כוחות, וואָס ער האָט נאָך געהאַט אין זיך, האָט ער געמאַן אַלץ, וואָס עס איז נאָר געווען מיגלעך, אויפצוהייבן די געזעלשאַפֿטלעכע מיינונג, אז מע זאל אַרויסקומען מיט אַ

שטארקן פראטעסט קעגן די פאגראמען אויף יידן אין רוסלאנד, און ער איז געווען צופרידן, ווען ער האט געזען, וואס פאר א וויכטיקע ראַלע ענגלאַנד שפילט אין דעם.

אין יענער צייט האט מען אין דער אלטער היסטארישער גע-
ביידע פון דעם „מענשאַן האַז“ אין לאַנדאָן אַפּגעהאַלטן אַ גרויסע
פאַרזאַמלונג, וואו באַרימטע קריסטן האָבן מיט די שטאַרקסטע
ווערטער אויסגעדריקט זייער פראַטעסט קעגן דעם, וואָס די צא-
רישע רעגירונג באַהאַנדלט אַזוי געמיינ און ברומאַל די יידן, וואָס
וואוינען אין לאַנד; צווישן די, וואָס האָבן צונויפגערוּפּן די פאַר-
זאַמלונג, זיינען געווען אַזעלכע אַנגעזעענע ענגלענדער, ווי דער
בישאָפּ פון קענטערבורי, דער גרויסער געלערנטער שטאַרלס דאַר-
וויין און אַנדערע. ווען מען האָט אויף יענער פאַרזאַמלונג דער-
מאַנט דעם נאַמען פון משה מאַנטעפּיאַרע, האָט דער גאַנצער עולם
לאַנג אַפּלאַדירט, און דער לאַרד מעיאַר פון לאַנדאָן האָט וועגן
אים אין זיין רעדע געזאָגט, אַז ער איז ניט נאַר אַ גרויסער ייד,
נאַר אויך אַ גרויסער ענגלענדער.

משה מאַנטעפּיאַרע אַליין האָט אַבער צו יענער גרויסער פאַר-
זאַמלונג ניט געקענט גיין, ווייל זיין טיפּער עלטער האָט זיך שוין
געלאָזט פילן. ער איז געווען קראַנק און שוואַך און עס איז אים
שווער געווען צו גיין.

אינעם יאָר 1884, אינעם טאָג פון 24טן אָקטאָבער, איז משה
מאַנטעפּיאַרע אַלט געוואָרן הונדערט יאָר. און כאַטש ער איז
אין פּערזענלעכן לעבן דעמאַלט געווען אַן עלנטער מענטש, ווייל
זיין ווייב יהודית איז שוין לאַנג געווען טויט און קיין קינדער האָט
ער ניט געהאַט, האָט ער דאָך געקענט זאָגן, אַז עס האָט זיך גע-
לוינט דאָס גאַנצע לעבן אַוועקצוגעבן אַזוי פיל מי און אַרבעט
פאַר אַנדערע. אַלע צייטונגען האָבן אים צו זיין הונדערטסטן
געבורטסטאָג באַגריסט און געשריבן וועגן אים אַזוי ווי ער האָט
פאַרדינט. פון אַלע עקן וועלט האָט ער באַקומען טעלעגראַמעס;

אין די טויזנטער און טויזנטער זיינען זיי אַנגעקומען, און ניט דווקא פון בלויז יידן, נאָר אויך פון קריסטן, ווייל אין זיין לעבן האָט ער געטאָן אַ סך גוטע זאַכן און זיך איינגעשטעלט ניט נאָר פאַר יידן, נאָר אויך פאַר קריסטן, ווען זיי זיינען געווען אין אַ נויט און געדאַרפט האָבן זיין הילף.

אויך די ענגלישע קיניגין וויקטאָריע האָט אים אין יענעם טאָג צוגעשיקט אַ באַגריסונג. „מיט דעם, — האָט זי צו אים געשריבן, — וויל איך נאָך אַ מאָל אויסדריקן מיין אויפריכטיקע באַגריסונג צו אייך אין דעם טאָג, וואָס צייכנט אָן אין אייער לעבן דעם סוף פון אַ גאַנצן יאָרהונדערט פון געטריישאַפט און ליבע צו מענטשן.“

און ביי דעם הויז, וואו משה מאַנטעפיאַרע האָט געוואוינט, האָבן זיך אין יענעם טאָג צונויפגעקליבן עטלעכע טויזנט מענטשן; פונעם גאַנצן געגנט, וואָס אַרום און אַרום, זיינען זיי אַהין געק-מען באַגריסן דעם גרויסן יידן און גרויסן מענטשן-פריינד צו זיין הונדערטסטן געבורטסטאָג; יידן און קריסטן, מענער און פרויען, אַלע און יונגע זיינען צווישן דעם גרויסן עולם געווען. אין דעם פאַרצד, וואָס זיי האָבן געמאַכט אַרום דעם הויז, האָבן זיי געפירט די אַלע קאַרעטע, אין וועלכער משה מאַנטעפיאַרע האָט געמאַכט זיינע ריזעס איבער פאַרשידענע לענדער אין די צייטן, ווען עס זיינען נאָך קיין באַנען ניט געווען און מען האָט געמוזט פאַרן איבער די שלעכטע וועגן אין קאַרעטעס מיט פערד.

אין דער לאַנדאַנער שול, וואו משה מאַנטעפיאַרע פלעגט דאוּ-נען, האָט מען אין יענעם טאָג אָפּגעהאַלטן אַ באַזונדערע תפילה (געבעט) און נאָך דעם איז דער ראַבינער, דאָקטאָר הערמאַן אַד-לער, אין איינעם מיט נאָך עטלעכע אַנגעזעענע יידן, אַוועק צו משה מאַנטעפיאַרע אַהיים, אים איבערצוגעבן פּערזענלעך די באַגריסונג פון דער גאַנצער לאַנדאַנער יידישער געמיינדע. דערביי איז אויך געווען דאָקטאָר לואיס לעווע, וועלכער האָט מאַנטעפיאַרען גע-דינט אַלס איבערזעצער אויף אייניקע פון די ריזעס, וואָס ער

האָט מיט אים געמאַכט. און שפעטער האָט דאָקטאָר לעווע דער-
ציילט, וואָס פאַר אַ שטאַרקן איינדרוק משה מאַנטעפיאַרע האָט
געמאַכט אויף די מענטשן, וואָס זיינען געקומען אים באַגריסן צו
זיין הונדערטסטן געבורטסטאָג :

דער אלטער מאַן, וואָס האָט אַנגעפילט זיין גאַנץ לעבן מיט
אַזא רייכער מעטיקייט צו קריגן רעכט פאַר זיינע אַרעמע און פאַר-
פאַלגטע ברידער אין די אַלע לענדער, וואו זיי האָבן קיין רעכט
ניט געהאַט, איז געווען אויף אַן אַלמאַדישן דיוואַן, אַנגעשפאַרט
אַן עמלעכע קישנס, וואָס זיינען געלעגן איינס אויף דעם אַנדערן.
די זון, וואָס האָט אַריינגעקוקט דורכן פענצטער, האָט באַלויכטן
זיין פנים, וואָס איז שוין געווען שטאַרק צעקנייטשט און וואָס
האָט דאָך אויסגעדריקט אַ וועלט מיט כאַראַקטער און פעסטקייט.
די אַרומגעשאַרענע באַרד איז געווען ווייט ווי שניי. ניט ווייט
פונעם דיוואַן איז געשטאַנען אַ מיטל. אויפן מיטל זיינען געשטאַנען
עמלעכע גרויסע בוקעטן בלומען. אויף די ווענט זיינען געהאַנגען
בילדער פון דער ענגלישער קיניגין וויקטאָריע און פון די אַנדער-
רע פון דער קיניגלעכער משפּחה. אויך בילדער פון אַרץ-ישראל
זיינען אויף די ווענט געהאַנגען, און איבער אַ סטענדער, וואו פרומע
יידן דאוונען געוויינלעך אין שול, איז געהאַנגען אַ שיינער מאָוול,
אויף וועלכן עס זיינען געווען אויסגעקריצט די צען געבאָט פון
דער תּוֹרָה.

אַזוי באַשרייבט דאָקטאָר לעווע די סצענע, וואָס ער האָט
געזען אין דעם טאָג, ווען די פאַרטערטער פון דער יידישער גע-
מיינדע אין לאַנדאָן זיינען געקומען באַגריסן משה מאַנטעפיאַרע
צו זיין הונדערטסטן געבורטסטאָג.

עס איז געווען אַ גרויסע פייערונג, אין וועלכער עס האָבן
זיך באַטייליקט טויזנטער און טויזנטער מענטשן איבער דער גאַנ-
צער וועלט. און ניט נאָר אין די גרויסע שטעט, נאָר אויך אין
די פאַרוואַרפנסטע יידישע שטעטלעך, וואו זיין פאַרטערט איז

געהאנגען אויף די ווענט און וואו ניט איין יידיש קינד האט גע-
מיינט, אז דאס איז דער פארטרעט פון זיין זיידן.

נאך דער פייערונג פון דעם הונדערטסטן געבורטסטאג האט
משה מאנטעפיארע געלעבט נאך קנאפע צען חדשים. און אינעם
טאג פונעם 28טן יולי, פונעם יאר 1885, איז ער געשטארבן, און
פארן טויט האט ער אנגעזאגט, אז מע זאל אים באערדיקן לעבן
דעם קבר פון זיין ווייב יהודית.

דאס איז געווען זיין לעצטער וואונטש, און עס האט גע-
שטימט מיט דער איידלקייט פון זיין באראקטער און אויך מיט
זיין געמריישאפט און איבערגעגעבנקייט צו אידעאלן און צו
מענטשן.

ער איז געווען א גרויסער ייד און א גרויסער מענטשן-פריינד,
און מיט אלץ, וואס ער האט אין זיין לאנגן לעבן געטאן אין דעם
שווערן קאמף צו קריגן גלייכע רעכט פאר יידן אומעטום, האט ער
פארדינט אן אנגעזען ארט אין דער געשיכטע פונעם יידישן
פאלק.